

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені І. І. МЕЧНИКОВА
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН, ПОЛІТОЛОГІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ

ПОЛІТИКА ТА ПРАВА ЛЮДИНИ

Електронні методичні вказівки
до вивчення навчальної дисципліни
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 052 «Політологія»

ОДЕСА
ОНУ
2023

**УДК 321(342.8)
П503**

Укладач:

Ю. В. Узун, доктор політичних наук, професор кафедри політології ФМВПС ОНУ імені І. І. Мечникова.

Рецензенти:

С. В. Коч, доктор політичних наук, професор кафедри політології ФМВПС ОНУ імені І. І. Мечникова;

М. С. Покась, кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин ФМВПС ОНУ імені І. І. Мечникова.

*Рекомендовано вченою радою факультету міжнародних відносин, політології та соціології ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол № 3 від 18 жовтня 2022 року.*

П503 **Політика** та права людини [Електронний ресурс] : електрон. метод. вказівки до вивчення навчальної дисципліни для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спец. 052 «Політологія» / уклад. Ю. В. Узун. – Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2023. – 78 с.– 1,3 МБ.

У методичних вказівках наведено основні положення до вивчення дисципліни «Політика та права людини» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 052 «Політологія» для студентів вищих навчальних закладів.

Основна мета рекомендацій – надати методичну допомогу здобувачам вищої освіти у підготовці та вивчення тем практичних занять та у процесі самостійної роботи.

УДК 321(342.8)

ЗМІСТ

Вступ	4
Плани практичних занять, завдання для самостійної роботи та методичні вказівки до вивчення питань теми	6
Тема 1. Становлення та розвиток прав людини від стародавніх часів до Великої французької буржуазної революції	6
Тема 2. Розвиток прав людини з кінця XVIII до середини XX століття	12
Тема 3. Принцип універсалізму в розвитку доктрини прав людини та громадянина в другій половині XX століття	18
Тема 4. Права людини в контексті змін у міжнародній політиці XX-го та XXI-го століть. Четверте покоління прав людини: особливості правового регулювання	23
Тема 5. Політика, право, праворозуміння: традиційні механізми захисту прав людини та проблеми правової акультурації	28
Тема 6. Міжнародний механізм гарантій та забезпечення реалізації прав людини	32
Тема 7. Регіональні механізми гарантій та захисту прав людини	40
Тема 8. Національні механізми захисту прав людини	46
Тема 9. Права людини і національна безпека	52
Тема 10. Забезпечення реалізації прав дітей та жінок	57
Питання для підсумкового контролю	63
Рекомендована література до вивчення дисципліни	67
Форми контролю і методи оцінювання	..75

ВСТУП

Дисципліна включена до переліку вибіркових освітніх компонентів (ВК) освітньо-професійної програми (ОПП) для першого рівня вищої освіти за спеціальністю 052 – «Політологія».

Метою навчальної дисципліни є опанування здобувачами вищої освіти сутності, завдань та інституційних механізмів правозахисної діяльності, спрямованої на забезпечення повноти реалізації прав людини та громадянина на основі формування належної національної та міжнародної політики.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Політика та права людини» є: формування у здобувачів вищої освіти ціннісно-орієнтованого та гуманітарного світосприйняття, де істотною складовою є повага до прав людини; формування системи знань щодо розвитку політико-правової думки навколо проблеми співвідношення політики та моралі, політики та прав людини; формування уявлення про філософсько-правову парадоксальність та постійну актуальність досліджуваної проблематики; формування системи знань щодо історико-політичних етапів формування та нормативно-правових форм закріплення прав людини та громадянина; формування знань стосовно особливостей та регіональної специфіки уявлень, вчень та доктрин прав людини та громадянин; формування знань щодо особливостей типів праворозуміння та підходів щодо природи прав людини та громадянина; формування знань про становлення конституційного інституту прав людини, про еволюцію поколінь прав людини та концепції універсального характеру прав людини; формування здатності до аналізу інституційної основи захисту прав людини та громадянина, що формується на національному та міжнародному рівнях; формування знань про специфіку механізмів правозахисної діяльності та основних проблем, які виникають щодо забезпечення гарантій захисту прав людини.

Предмет навчальної дисципліни – актуальні питання розвитку політики захисту прав людини та громадянина, що забезпечує

реалізацію ідеології конституціоналізму та встановлення демократичного режиму владних відносин.

У результаті вивчення дисципліни здобувач повинен:

знати:

- основні етапи розвитку прав людини;
- особливості типів праворозуміння та підходів щодо природи прав людини та громадянина;
- систему основних прав людини і громадянина (громадянських та особистих, політичних, соціальних, економічних, культурних);
- різницю прав людини та прав громадянина;
- особливості прав окремих категорій суб'єктів права (дітей, жінок, етнічних, релігійних, мовних меншин, прав народів на самовизначення);
- основні обов'язки людини і громадянина;
- національні засоби захисту прав людини;
- сутність поняття «механізму захисту прав і свобод людини» та конституційно-правові механізми захисту прав, свобод і законних інтересів громадян в Україні;
- компетентність міжнародної юрисдикції у сфері захисту прав людини та особливості реалізації міжнародних стандартів на національному рівні;

вміти:

- аналізувати історико-політичні етапи формування та нормативно-правові форми закріплення прав людини та громадянина;
- застосовувати знання щодо поколінь прав людини в експертній та аналітичній діяльності при визначенні специфіки розвитку національної політики у сфері захисту прав людини та громадянина;
- визначати ситуації порушення прав людини та дієвість механізмів захисту прав людини;
- застосовувати знання з метою аналітичної та практичної підтримки розвитку політики правозахисної діяльності;
- користуватися інституційними механізмами та процедурами захисту прав людини та громадянина як на національному, так і на міжнародному рівні.

ПЛАН ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ, ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ТА МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИВЧЕННЯ ПИТАНЬ ТЕМИ
ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 1

ТЕМА 1. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПРАВ ЛЮДИНИ ВІД СТАРОДАВНІХ ЧАСІВ ДО ВЕЛИКОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ БУРЖУАЗНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Практичне заняття (2 години)

1. Проблема особистості, її прав та свобод в давньогрецькій та давньоримській філософії.
2. Розвиток ідеї прав людини в епоху феодалізму.
3. Епоха Відродження та її значення для формування гуманістичних ідей про гідність та прав людини (XIV–XV ст.).
4. Розвиток ідеї гідності особистості в період ранніх буржуазних революцій (XVI–XVII ст.). Боротьба за права людини в епоху Просвітництва (XVII ст.).
5. Буржуазні революції та законодавче визнання та закріплення прав людини.

Завдання для самостійної роботи

- проаналізуйте сутність та соціальне значення права;
- проаналізуйте особливості статусів «людини», «підданого», «громадянина» в історії. Продумайте відповідь стосовно розвитку інституту «громадянства» в історії: від «громадянина» в Стародавній Греції та Римі до «підданого» в часи кризи античної культури.
- проаналізуйте особливості розвитку уявлень про природне право людини в гуманістичних вченнях філософів та політичних діячів античності;
- проаналізуйте вплив розвитку культури та етики на аксіологічне значення понять «гідність», «громадянські права», «громадянські обов'язки».

Теми доповідей, рефератів, презентацій

- Стоїцизм та епікурейство: дуальність світосприйняття та вплив на розвиток доктрини прав людини.
- Етичні вчення гуманістів про людину. Вчення Гуго Гроція, Джона Локка, Бенедикта Спінози, Томаса Гоббса про природні права

людини. Вплив Реформації на розвиток свободи совісті та віросповідання.

- Проблема гідності людини в роботах гуманістів та правозахисників. Політико-правові вчення Ж.-Ж. Руссо, Ш. Л. Монтеск'є про людину як суб'єкта політики.
- Історичні форми боротьби за права людини: повстання рабів в Стародавніх Греції та Римі, повстання прихильників Яна Гуса (гуситські війни), Джона Уікліфа (лоллардів-уікліфітів), Уота Тайлера (селянські повстання), дигерів (істинних левелерів), учасників соціально-релігійних протистоянь в часи реформації та буржуазних революцій.
- Розвиток ідей прав людини в Англії: Велика Хартія Вольностей (Magna Carta Libertatum, 1215), Петиція про права (Друга Велика Хартія вольностей, 1628), Habeas Corpus Act (Габеас Корпус Акт, 1679 р.).
- Американський Білль про права (1789 р.): зміст та історія прийняття.
- Історичні основи прийняття французької Декларації прав людини та громадянина (1789 р.). Зміст та характеристика документа.

Методичні рекомендації

Вивчення цієї теми слід почати із визначення суспільного значення та соціальної сутності права, адже право має загальносоціальну сутність, служить інтересам всіх без винятку людей, забезпечує організованість, упорядкованість, стабільність та розвиток соціальних зв'язків. Сутність права – це внутрішній зміст права як регулятора суспільних відносин, який виражається в єдності загальносоціальних і вузькокласових (групових) інтересів через формальне (державне) закріплення міри свободи, рівності та справедливості. Іншим чином сутність права визначають так: «Право – це обумовлена природою людини та суспільства система регулювання суспільних відносин, якій притаманні нормативність, формальна визначеність та забезпеченість можливістю державного примусу». Було б неслухним відривати один від одного класовий та соціальний аспекти сутності права. І той, і інший аспекти складають

єдину, хоча й внутрішньо суперечливу сутність права як регулятора суспільних відносин через державне закріплення міри свободи, рівності та справедливості. Поняттям права охоплюються два аспекти, які виражають його сутність: цілісно-нормативний; регулятивний. Якщо з цілісно-нормативної точки зору право є мірою свободи, рівності та справедливості (правомірним порядком), то з регулятивної точки зору – спрямовано на впорядкування суспільних відносин (динамічний, регулятивний аспект). На різних етапах розвитку суспільства перший аспект може домінувати, впливати на загальну спрямованість правового регулювання або відступати на другий план. Тоді він стає нібито приглушеним, виявляється у трансформованому, стертому вигляді. Так, при феодалізмі міра свободи, рівності та справедливості була однією для поміщика, іншою – для кріпака (несвобода, відсутність рівності – формальної і фактичної, тобто несправедливість). Сутність права менше піддається змінам, ніж його зміст і форма: зміни, що відбуваються у житті суспільства, спричиняють собою насамперед зміни в змісті права. Проте не можна відкидати зміну сутності права, визнавати для неї лише якості статичності та незмінності на відміну від змісту та форми. Діалектичний розвиток сутності права виражається, насамперед, у зміні співвідношення між класовими завданнями та загальними справами, розв'язуваними правом; між правом як мірою свободи (є показником якості правопорядку) і правом як регулятором суспільних відносин (є інструментом підтримування правопорядку). Етимологія слів «розвиток» і «зміна» дозволяє розглядати їх у зв'язку. У будь-якому суспільстві, яким би воно не було (класово-антагоністичним, соціально неоднорідним, але демократичним), сутність права залишається незмінною в тому, що право було, є і буде владним нормативним регулятором суспільних відносин, поведінки людей.

До категорії сутності мають належати такі риси, без яких взагалі немає того предмета, про сутність якого йдеться. До сутнісних якостей права слід віднести його нормативність, представницько-зобов'язуючий характер правових норм, їх зв'язок із державою (названі

вище ознаки права). Сутність права щонайкраще розкривається через його принципи, які розвивалися, збагачувалися протягом століть: гуманізму, справедливості, невідчужуваності та невід'ємності, демократизму у формуванні та реалізації, об'єктивної істини, законності, юридичної рівності (всезагальності правосуб'єктності), правосуддя, взаємної відповідальності за провину держави та особи. Сутність права виражається також через функції, які право виконує в політичній системі: 1) регулярно-статичну, що забезпечує стабілізацію, закріплення загального стабільного порядку у суспільно-політичних відносинах і що виражається у встановленні статусу різних суб'єктів, закріпленні прав та обов'язків, компетенції органів та посадових осіб, правосуб'єктності фізичних та юридичних осіб; 2) регулятивно-динамічну, що забезпечує програмування поведінки учасників відносин в політичній системі (орієнтує на виконання військового обов'язку, обов'язку платника податку та ін.); 3) охоронну, що виокремлює право від інших систем соціальної регуляції, оскільки здійснюється органами держави, що приймає індивідуальні власні рішення, виконання яких гарантовано державним примусом через детальну регламентацію чітких процедур.

Витоки явища, яке згодом стали називати правами людини, беруть свій початок з найдавніших часів людської історії. Ідеї про цінність і недоторканність життя, про рівність людей містяться в міфах і віруваннях Стародавньої Греції. Вже за часів «гомерівської Греції» (кінець II тис. до н. е.) елліни оперували такими поняттями як «діке» (правда, справедливість), «теміс» (звичай, звичайне право), «тіме» (особиста честь) «номос» (закон). Божественна за своєю суттю справедливість у Гомера виступала як об'єктивна основа і правовий критерій. І тільки те, що відповідало тодішнім поглядам на справедливість, сприймалось як право. Розвиток прав став закономірним наслідком полісної форми демократії і був пов'язаний з розвитком поняттям громадянства як «причетності» до прийняття загальноважливих політичних рішень, як статусу «повноправності» через народження (походження), володіння майном, земельним наділом та через пільгу, отриману за службу полісу, громадській

справі. За Аристотелем поліс – це організація заради втілення справедливості: «виникає з потреб життя, але існує для досягнення доброго життя». Слід зазначити, що демократія в полісах не була демократією всього населення, адже її блага не поширювалися на ті групи населення, що мали статус «громадян другого сорту» (наприклад, парфенії в Спарті) або «громадян, обмежених в правах» (гіпомейони, мофаки, неодамоди), негромадян (перієкі, ілоти, епейнакти, афети). Водночас, погляди про права людини, що сформувались у загальному руслі міфологічних уявлень про поліс і його закони, отримали розвиток завдяки діяльності афінських діячів і законодавців: Солона, Перікла, Гесіода, Піфагора та піфагорейців, Протагора, Демокріта, Сократа, Платона, Аристотеля, Епікура та давньогрецьких стоїків. У VI–V ст. до н. е. філософи (Лікофрон, Антифон, Алкідам) доводили, що всі люди від народження мають однакові, зумовлені природою права, оскільки створені Космосом і над усіма «рівно тяжіє доля».

За часів Стародавнього Риму право постало справжньою системою. Природно-правові ідеї давньогрецьких мислителів про свободу і рівність всіх людей отримали нормативний розвиток. Положення грецьких стоїків (Зенона, Хрісіппа та ін.) про світовий природний «загальний закон» для всіх людей і народів були використані римськими стоїками (Сенекою, Епиктетом) для обґрунтування універсальної концепції природного права і космополітичних ідей. Відомий римський імператор, філософ, представник стоїцизму Марк Аврелій вважав, що в державі повинні бути єдині для всіх закони, поважаться свобода підданих, а управління здійснюватися на засадах рівності і рівноправності всіх громадян. Зусиллями стоїків природно-правова ідея свободи і рівності всіх людей була виведена за вузькополісні етнічні межі і поширена на всіх представників людського роду як співгромадян єдиної космополітичної держави. Дискурсивного значення набули вчення епікурейців та римських стоїків як прояви дуальності світосприйняття «служіння» та прав людини. Епікурейці будували світоустрій навколо людини (державу має слугувати людині), стоїки – навколо держави

(людина має служити державі, загальному благу). З позицій природного права вчення про державу, закон і права людей розробив давньоримський діяч М. Тулій Цицерон, за яким закон – це розумне положення, яке відповідає природі, поширюється на всіх людей, категорія постійна, вічна, яка закликає до виконання обов'язку, наказує, забороняє, утримує від злочинних діянь. Поступово, в громадському праворозумінні було культивовано ідею справедливого правління та права людини на спротив тиранії будь-якими засобами, в т. ч. повстанням та вбивством, які представлялися не лише правом, але й обов'язком. При імператорі Траяні до тексту щорічних молінь про здоров'я імператора були включені слова: «якщо він буде правити добре і у загальних інтересах», а вручаючи меч новому командиру преторіанців, він сказав: «бери цей меч, щоб користуватися ним для мого захисту, якщо я буду правити добре, і проти мене, якщо я буду правити погано».

Для вивчення теми рекомендовано більш детально ознайомитися з розвитком прав та свобод особистості в часи розвитку раннього християнства, а далі в часи домінування культури «мовчазної більшості» (за А. Гуревичем) – в епоху середніх віків, феодалізму, церковної догматики (Аврелій Августин, Фома Аквінський, ін.). Важливою є система політико-правових вчень середньовічних юристів (Ірнерій, Г. Де Бректон, Ф. Де Бомануар). Рекомендовано проаналізувати також вчення епохи Відродження та їх значення для формування гуманістичних ідей про гідність та права людини (XIV–XV ст.), розвиток ідеї гідності особистості в період буржуазних революцій та в епоху Просвітництва (XVI–XVIII ст.): вчення Г. Гроція, Дж. Локка, Т. Гоббса, Ш. Л. Монтеск'є, Н. Макіавеллі, М. Лютера, ін.

Значимими для вивчення теми буде аналіз історичних форм боротьби за права людини: повстання рабів в Стародавніх Греції та Римі, повстання прихильників Яна Гуса (гуситські війни, гуситів та таборитів), Джона Уікліфа (лоллардів-уікліфітів), Уота Тайлера (селянські повстання за відміну кріпосного права, повернення земель в громадську власність, ліквідацію станів та зрівняння), дигерів (істинних левелерів), учасників соціально-релігійних протистоянь в

часи реформації та буржуазних революцій. Важливо розуміти, що боротьба за права людини мала наслідки в тому числі для правового розвитку, і знаходила відображення в законодавчому визнанні та закріпленні прав людини (наприклад, англійські: Петиція про права (1628 р.), Habeas Corpus Act (1679 р.), Білль про права після «Славної революції» (1689 р.).

ТЕМА 2. РОЗВИТОК ПРАВ ЛЮДИНИ З КІНЦЯ XVIII СТОЛІТТЯ ДО СЕРЕДИНИ XX СТОЛІТТЯ

Практичне значення (2 години)

1. Проблема гідності та прав людини у філософсько-правових, етичних та політичних теоріях кінця XVIII – початку XIX ст. (І. Кант, І. Фіхте, Г. Гегель, Л. Фейєрбах).
2. Концепції демократичних прав та свобод в працях представників буржуазного лібералізму (І. Бентам, Б. Констан, А. Токвіль, Дж. Мілль).
3. Формування першого покоління прав людини: значення французької Декларації прав людини та громадянина 1789 р. та наступний розвиток прав людини та громадянина в XIX ст. та на початку XX ст.: законодавство та суспільно-політична практика.
4. Правозахисний рух в XIX ст.
5. Розвиток ідеї прав людини в працях теоретиків політичної думки XIX–початку XX ст.
6. Перша світова війна та її наслідки. Ліга Націй та права людини. Роль міжнародних угод в галузі гуманітарного права.

Завдання для самостійної роботи

- проаналізуйте історичні особливості розуміння обсягу прав людини та громадянина, спираючись на праці теоретиків в сфері політичної філософії XVIII – початку XIX століття (І. Кант, І. Фіхте, Г. Гегель, Л. Фейєрбах, І. Бентам, Б. Констан, А. Токвіль, Дж. Мілль);
- проаналізуйте розвиток першого та другого покоління прав людини;
- надайте характеристику основним соціально-політичним рухам XIX ст., підготуйте вибірку основних організацій, їх цілей, їх лідерів, які

найбільш вплинули на трансформацію уявлень про права людини та громадянина;

- проаналізуйте розвиток інституту прав людини та громадянина в міжвоєнний період ХХ століття. Продумайте відповідь щодо трансформації інституту громадянства в цей період.

Теми доповідей, рефератів, презентацій

- Рухи за права жінок (суфражизм, фемінізм, «Круг оливкового листа»).
- Рухи за економічні, соціальні та культурні права. Історія розгортання робочого руху та емансипація робітничого класу.
- Антимілітаризм та пацифізм. Рух за права людини не брати участь у війні, протистояти війні та насильству.
- Діяльність на вибір: Еліу Беррітта, Генрі Річарда, Еміля Арно (Всесвітні конгреси миру з 1843 р.), Девіда Лоу Доджа (Нью-Йоркське товариство миру (1815 р.), Вільяма Аллена (Лондонське товариство миру або Товариство сприяння постійному та загальному миру, 1816 р.), Рендала Кремера (Асоціація миру робітників у Лондоні, 1870 р.), Рендала Кремера та Фредеріка Пассі (засновники першої міжнародної організації з арбітражного розгляду конфліктів у 1889 р. – Міжпарламентського союзу).
- Національна рада миру (1908 р.).
- Міжнародний союз порятунку дітей (International Save the Children Union): історія виникнення та діяльність).
- Ліга Націй: історія створення. Договори Лігі Націй.
- Фритьоф Нансен: діяльність першого в історії Верховного комісару зі справ біженців (УВКБ) (Ліга націй, 1922, перший інститут захисту прав біженців).
- Конвенція про біженців, 1933 (Ліга націй): особливості прийняття та значення для системи захисту прав біженців.
- Особливості розвитку ідеї прав людини в працях теоретиків політичної думки ХІХ–початку ХХ ст. (на вибір аналіз праць : Б. Кістяковський, М. Костомаров, Т. Шевченко, Г. Андрузький, М. Драгоманов, С. Подолинський, Ю. Бачинський, І. Лисяк-

Рудницький, Ю. Охримович, В. Липинський, М. Грушевський, В. Старосольський).

– Карел Васак: ідея «поколінь» правами людини.

Методичні рекомендації

У науці прийнято ділити права і свободи людини на три покоління (цю пропозицію зробив французький правознавець Карел Васак (1929–2015)): 1-е покоління – громадські та політичні права (*liberte*); 2-ге – соціально-економічні (*egalite*); 3-тє – права колективні чи солідарні (*fraternite*).

Перше покоління – громадські та політичні права (*liberte*), де 1) *громадянські (особисті) права*: право на життя; право на особисту свободу та недоторканість; право на свободу пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію країни; право на захист від втручання в особисте та сімейне життя; право на свободу думки, совісті та релігії; право на свободу слова та переконань; 2) *політичні права і свободи людини і громадянина*: право на свободу асоціацій; право на громадянство; право на участь у державному управлінні суспільством; право на звернення до органів державної влади, підприємств, установ та організацій; право на проведення мітингів, зборів, вуличних походів та демонстрацій.

Сформовані в XVII–XVIII ст. у працях видатних мислителів ліберальної концепції й просвітництва основи сучасного розуміння прав людини (право на життя, свободу, власність тощо) містили такі ознаки прав людини: 1. природність прав – їх приналежність до тих живих істот, які утворюють рід людський; 2. невідчужуваність прав – їх невідривність, невід’ємність від людини, оскільки без них вона не зможе проявити себе саме як істота людська – взагалі, незалежно від місця й часу її існування. 3. священність – як шана і повага до прав людини, як найвищий статус їх у суспільній системі цінностей.

Під впливом Просвітництва в працях кінця XVIII – початку XIX століття (соціальних філософів – І. Канта, І. Фіхте, Г. Гегеля, Л. Фейєрбаха), теоретиків буржуазного лібералізму (І. Бентам, Б. Констан, А. Токвіль, Дж. Мілль) отримали розвиток ідеї свободи, природних прав людини, суспільного договору, поділу влади.

Декларація незалежності США 1776 р. проголосила, що «всі люди створені рівними і наділені Творцем певними невід’ємними правами, до яких належать життя, свобода, прагнення до щастя». В цьому документі та в Конституції США 1787 р. були закладені і підвалини американського конституціоналізму, і основи ліберальної концепції прав людини. Вперше у світовій практиці саме в конституції були закріплені певні права і свободи людини не як милість з боку короля, уряду, держави, а як та природна межа, порушувати яку держава не має права, в тому числі й належно прийнятими законами. Та, мабуть, ще більшого значення у цьому відношенні набула прийнята у 1789 році в Парижі, після перемоги Великої Французької революції, Декларація прав людини і громадянина. У ній після урочистого вступу, в якому зазначалося, що причиною будь-якого суспільного лиха є «забуття прав людини і зневага до них», викладені «природні, невід’ємні та священні права людини». У ст. 1 Декларації сказано: «Люди народжуються і залишаються вільними і рівними в правах. Суспільні відмінності можуть базуватися тільки на міркуваннях загального блага». Були проголошені свобода совісті, свобода слова, презумпція невинуватості, недоторканність особи та її майна, а також встановлювалися обов’язок держави забезпечувати та гарантувати права і свободи людини і право громадян на опір гнобленню. При цьому свобода розумілась як можливість робити все, що не шкодить іншому. Уперше в світовій практиці в Декларації було закріплено загальнодозвільний принцип регулювання правових відносин: «Дозволено все, що прямо не заборонено законом». Вищевказані юридичні документи США і Франції стали свого роду еталоном, взірцем для законодавчого закріплення насамперед особистих («громадянських») і політичних прав людини (згодом їх було названо правами першого покоління).

Поглиблення обсягу першого покоління прав людини (особистих, громадянських, політичних прав) та розвиток другого покоління прав людини (соціально-економічних, культурних – *egalite*) відбувалися у процесі боротьби людей за покращення свого економічного стану та культурного статусу наприкінці XVIII – початку XIX століття. До

числа прав другого покоління слід віднести: право на працю, відпочинок, соціальне забезпечення, медичну допомогу, на достатній життєвий рівень; на державну підтримку та захист сім'ї, а економічні – це право володіти, користуватися та розпоряджатися своєю власністю; право на підприємницьку діяльність; право на освіту; право на участь у культурному житті; право на свободу літературно, наукової та творчої діяльності). Про форми боротьби за ці права, наприклад, свідчать рухи за права жінок (суфражизм, фемінізм), утворення Жіночого соціально-політичного союзу (WSPU), організації «Круг оливкового листа», а також розгортання робочого руху та емансипація робітничого класу.

Потреба в міжнародних стандартах прав людини вперше далася ознаки наприкінці XIX століття, коли індустріальні країни почали приймати трудове законодавство. Законодавство, яке підняло вартість праці, мало наслідком погіршення конкуруючої спроможності цих країн стосовно тих, які не мали трудового законодавства. Вже в XIX ст. у Європі з'явилося кілька проектів конституцій, які містили не тільки «класичні» – особисті й політичні права, але й включали статті, що торкалися прав соціально-економічних та культурних, приписували урядові обов'язки у сферах зайнятості, освіти, громадського здоров'я тощо. Соціальні права цього типу були вперше офіційно включені до мексиканської конституції 1917 року, до радянських конституцій Росії (1918), України (1919), до конституції Німеччини 1919 року. Економічна необхідність примусила держави радитися між собою, що спричинило появу перших конвенцій, у яких держави давали зобов'язання іншим державам стосовно прав своїх власних громадян. Бернська Конвенція 1906 року проти праці жінок у нічну зміну може розглядатися, як перша багатостороння конвенція, яка має на меті захист соціальних прав. В той же час упродовж XVIII–початку XX ст. з розвитком принципів конституціоналізму і парламентаризму ідея політичних та громадянських прав людини все більше втілювалася у нормотворчу практику держав.

В 1919 р. було засновано Міжнародну Організацію Праці (МОП), яка прийняла ряд конвенцій, що регулюють права людини в галузі

праці. Соціальні права першими знайшли закріплення в міжнародних правових нормах.

В 30-ті рр. XVIII ст. до середини XX ст. простежується початковий розвиток третього покоління прав людини – колективного, народного, що проявляється у процесі «весни народів» – визвольної боротьби народів на основі національного самовизначення. Значний вплив на цей процес мали рухи антимілітаризму, пацифізму. Для детального аналізу цієї теми рекомендовано аналіз діяльності діячів соціально-політичних рухів: Еліу Беррітта, Генрі Річарда, Еміля Арно (Всесвітні конгреси миру з 1843 р.), Девіда Лоу Доджа (Нью-Йоркське товариство миру (1815 р.), Вільяма Аллена (Лондонське товариство миру або Товариство сприяння постійному та загальному миру, 1816 р.), Рендала Кремера (Асоціація миру робітників у Лондоні, 1870 р.), Рендала Кремера та Фредеріка Пассі (засновники першої міжнародної організації з арбітражного розгляду конфліктів у 1889 р. – Міжпарламентського союзу. Важливим є аналіз організації та діяльності Національної ради миру (заснована після 17-го Всесвітнього конгресу миру в Лондоні, Берти фон Зуттнер, 1908 р.) та Міжнародного союзу порятунку дітей (International Save the Children Union): історія виникнення та діяльність).

Після Першої світової війни і появи Ліги націй, Міжнародної організації праці, права людини увійшли до предмета міжнародно-правового регулювання. Тому значимості набуває аналіз Договорів Ліги Націй стосовно впровадження міжнародної (універсальної) регламентації політики держав-членів в сфері захисту прав людини та громадянина. Значимим буде аналіз Фрительфа Нансена як першого в історії Верховного комісару зі справ біженців (УВКБ) (Ліга націй, 1922, інститут захисту прав біженців), а також аналіз змісту Спеціального Протоколу, що стосується безгромадянства (Ліга Націй, 1930 р.), Конвенції про міжнародний статус біженців (Ліга націй, 1933 р.).

ТЕМА 3. ПРИНЦИП УНІВЕРСАЛІЗМУ В РОЗВИТКУ ДОКТРИНИ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

Практичне заняття (2 години)

1. ООН. Статут ООН (1945 р.) про затвердження віри в права людини.
2. Прийняття, зміст та історичне значення Загальної декларації прав людини. Перший етап інтернаціоналізації прав людини.
3. Формування другого покоління прав людини. Розвиток правозахисного руху.
4. Визнання прав людини та розвиток гарантій прав громадянина в післявоєнних конституціях та законодавстві держав світу.
5. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966 р.). Їх зміст, юридична сила та роль.
6. Початок формування третього покоління прав людини.
7. Регіональні міжнародні документи: Американська конвенція про права людини (1969 р.), Африканська Хартія прав людини та народів (1981 р.).
8. Реалізація прав людини та соціально-політичні зміни в СРСР.
9. Гельсінський процес та підсумковий Документ зустрічі (1975 р.). Результати Віденської зустрічі (1986 р.).

Завдання для самостійної роботи

- проаналізуйте розвиток правозахисного руху в період після другої світової війни в умовах становлення універсальних органів міжнародного співробітництва;
- ознайомтеся зі змістом Статуту ООН 1945 р., Загальної Декларації прав людини; Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права; Міжнародного пакту про громадянські та політичні права; Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р.;
- проаналізуйте розвиток третього покоління прав людини;
- проаналізуйте особливості діяльності УВКБ в ХХ столітті; проаналізуйте зміст Конвенції про біженців 1951 р. та Протоколу 1967 р. до неї;

- проаналізуйте правозахисний рух в другій половині ХХ ст.;
- опрацюйте інформацію щодо розвитку українського правозахисного руху та діяльність Української Гельсінської Спілки з прав людини;
- проаналізуйте сутність поняття «механізм захисту прав і свобод людини».

Теми доповідей, рефератів, презентацій

- Махатма Ганді, Джавахарлал Неру, Мартін Лютер Кінг, Джеймс Морріс Лоусон молодший, Мері Ріттер, Чарльз Остін Берд, Джеймс Бевел, Тхить Нят Хан (на вибір): спротив порушенню прав людини.
- Антисемітизм, апартеїд, ксенофобія, негритюд: історичні прояви та сучасне політичне та правове забезпечення недопущення цих форм дискримінації.
- Американський расизм, сегрегація та результати руху спротиву.
- Антидискримінаційні рухи ХХ ст.
- Реалізація прав людини в СРСР та Гельсінський процес.
- Боротьба проти цензури. Свобода слова в країнах світу (за вибором).
- Герш Лаутерпахт – провідний ідеолог універсальної концепції прав людини.
- Діяльність Української Гельсінської Спілки з прав людини.

Методичні рекомендації

Вивчення даної теми слід почати з формування стандартів у галузі прав людини, яке активізувалося після Другої світової війни. Саме тоді питання захисту прав людини широко вийшло за вузьконаціональні межі і стало об'єктом регулювання міжнародного права. Отже права, які знайшли своє закріплення в цей період, можна назвати правами всього людства – правами людини і правами народів. Це право на мир, безпеку, незалежність. Мова йде про ті права особистості, які не пов'язані з її особистим статусом, а диктуються належністю до якої-небудь спільноти. Становлення цього покоління прав людини було викликано такими причинами: 1) національно-визвольні рухи країн, що розвиваються; 2) загострення глобальних світових проблем після Другої світової війни. Саме це спричинило інтернаціоналізацію юридичних формулювань прав людини,

прийняття міжнародних пактів про права людини, законодавче співробітництво країн у галузі прав людини. У 1948 р. Організацією Об'єднаних Націй було прийнято Загальну декларацію прав людини – перший документ універсального характеру, який на міжнародному рівні проголосив основні громадянські, політичні, соціально-економічні та культурні права і тим самим встановив стандарти та ідеали, яким і сьогодні прагнуть слідувати усі країни світу.

Відому роль у розробленні концепції прав людини як норми міжнародного права зіграв Герш Лаутерпахт (1897–1960) – австрійський, а згодом англійський юрист єврейського походження, спеціаліст з міжнародного права, ініціатор внесення до Статуту ООН пункту про дотримання прав людини як однієї з цілей цієї організації. День 10 грудня, коли у 1948 р. в Парижі Генеральна Асамблея ООН прийняла Загальну декларацію прав людини, відзначається у цивілізованих країнах як День прав людини. Лідером комісії, що готувала проект Загальної декларації прав людини, був відомий французький правознавець і політик Рене Кассен. Його заслуги у цій галузі були відзначені Нобелівською премією миру (1968 р.).

Після 50-х рр. ряд міжнародно-правових документів підтримало і поширило принципи та ідеї, викладені в Загальній декларації прав людини. Було сформовано Міжнародну хартію прав людини, або Міжнародний білль про права людини, до якого входять: Загальна декларація прав людини (1948 р.); Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.); Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.); Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1976 р.); 2-й Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права про відміну смертної кари (1991 р.).

Сучасні загальновизнані стандарти у галузі прав людини відбивають багатовіковий досвід усіх народів світу, є спільним надбанням всього людства.

Прийняття документів ООН вплинуло на впровадження принципу конституціоналізму в основні закони держав світу. Почався процес імплементації норм Міжнародного білля про права людини в Основні

закони (Конституції) країн світу. Визнання прав людини та розвиток гарантій прав громадянина в післявоєнних Конституціях проявилось в спеціальних розділах та в спеціальному законодавстві держав світу.

Слід звернути увагу, що боротьба за права людини, права меншин, права народів продовжувалися. Про це свідчить розвиток світового правозахисного руху, діячами якого були Махатма Ганді (1869–1948) (практики непохитної ненасильницької опозиції «сатьяграхи»); Мартін Лютер Кінг молодший (1929–1968) (тактики ненасильства в боротьбі проти расизму); Нельсон Мандела (1918–2013) (практики мирного спротиву апартеїду); Джеймс Лоусон (мл.) (д.н. 1928) (практики ненасильницької опозиції в русі за громадські права в США); Мері Ріттер Берд (1876–1958) (тактики суфражистського руху); Чарльз Остін Берд (1874–1948) (відстоювання американської політики невтручання в європейські справи); Джеймс Бевел (тактики прямої дії та ненасильницької освіти Конференції лідерства південних християн (Southern Christian Leadership Conference SCLC) в русі за громадянські права в США; Тхить Нят Хан (1926–2022) (практики духовного спротиву насильству) та інших учасників руху за громадянські права.

Термін «антирасизм» вперше зустрічається в есе Жана-Поля Сартра «Чорний Орфей» (1948), присвяченому африканському поетові, філософу, першому президенту Сенегалу Леопольду Седару Сенгору, головному теоретику філософсько-мистецької течії «негритюд», базу якої складає концепція самобутності, самоцінності та самодостатності негроїдної раси.

Нобелівську премію світу отримав Нельсон Мандела – південно-африканський правозахисник, політик та президент ПАР в 1994–1999 рр., який присвятив своє життя боротьбі з південно-африканським апартеїдом – офіційною політикою в ПАР в 1948–1991 рр., расовою дискримінацією, сегрегацією та гнобленням. Кольорове населення (банту, індійці, метиси) не мали таких цивільних прав, які мали білі (23 млн. афроамериканців та інших темношкірих не мали права голосу на виборах у парламент, не мали права проїзду в автобусах з білими, з 1953 р. мали відокремлені заклади тощо). Режим апартеїду дискредитував уряд ПАР. В 1976 р. набрала чинності

Міжнародна конвенція ООН про припинення злочинів апартеїду і покарання за нього. Ліквідація системи апартеїду почалася після приходу до влади в ПАР уряду Ф. де Клерка (1989). У 1991 р. президент Ф. де Клерк скасував дію законів про апартеїд.

Активну боротьбу проти расової сегрегації в США як політики примусового відокремлення білого населення США (з 1865, після заборони рабства 13 поправкою до Конституції до 1964 р.) від інших етнічних груп (в основному темношкірих та індіанців) вели прихильники Мартіна Лютера Кінга, американського громадського діяча та керівника ліберального руху за права чорношкірих в США з 1954 по 1968 роки. Кінг закликав до громадянського спротиву тактикою ненасильства, непокори, саботажу.

Третє покоління прав людини, як права колективні чи солідарні (fraternite), продовжили розвиватися з урахуванням регіональної специфіки формування уявлень, вчень та доктрин прав людини та громадянина. Тому важливого значення набуває аналіз регіональних міжнародних документів: Американської конвенції про права людини 1969 року, Африканської Хартії прав людини та народів 1981 року та інших регіональних документів, прийнятих регіональними комплексними угрупованнями з метою демонстрації відданості концепції прав людини та надання спеціальних регіональних гарантій захисту. В тому ж ключі рекомендовано розгляд реалізації прав людини в СРСР та соціально-політичних змін в СРСР в контексті Гельсінського процесу та прийняття підсумкового документу зустрічі 1975 року та документу Віденської зустрічі 1986 року.

Корисним буде дослідження діяльності Української Гельсінської Спілки з прав людини – найбільшої в Україні асоціації громадських правозахисних організацій, метою якої є сприяння виконанню гуманітарних статей Заключного акту Гельсінської наради з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) 1975 року, а також усіх інших зобов'язань України в сфері прав людини та основних свобод. Українська Гельсінська спілка з прав людини була створена 1 квітня 2004 року та складається з 29 громадських правозахисних організацій-учасників.

ТЕМА 4. ПРАВА ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ЗМІН У МІЖНАРОДНІЙ ПОЛІТИЦІ ХХ-ГО ТА ХХІ-ГО СТОЛІТЬ. ЧЕТВЕРТЕ ПОКОЛІННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Практичне заняття (4 години)

1 частина (2 години)

1. Права людини в контексті змін у міжнародній політиці ХХ-го та ХХІ-го століть. Процес глобалізації та значення толерантності в ньому. Декларація принципів толерантності (1995 р.).
2. Нетерпимість та форми її прояву. Засоби боротьби з нею.

2 частина (2 години)

3. Становлення четвертого покоління прав людини в ХХІ ст. (зв'язок з науковими відкриттями в галузі мікробіології, медицини, генетиці).
4. Новітні права людини: «прийняти не можна заборонити» (Тема для відкритої дискусії).
5. Четверте покоління прав людини: особливості правового регулювання: проблеми та перспективи розвитку у сфері охорони здоров'я.

Завдання для самостійної роботи

- проаналізуйте вплив науки та, зокрема, біотехнологій на розвиток «четвертого покоління» прав людини;
- підготуйте аргументи обґрунтування власної позиції стосовно розвитку прав «четвертого покоління» (право на зміну статі; на одностатеві шлюби; на трансплантацію органів; на клонування; на штучне запліднення та на штучну смерть (евтаназію); на виношування дитини для іншої сім'ї (сурогатне материнство); на використання віртуальної реальності;
- підготуйте доповідь (реферат, презентацію) з числа запропонованих тем, акцентуючи увагу на особливостях правового регулювання прав «четвертого покоління».

Теми доповідей, рефератів, презентацій

- Особовий рівень прояву нетерпимості: дискримінація, ксенофобія, сексизм.
- Етнічний рівень прояву нетерпимості: етноцентризм, сегрегація, націоналізм, расизм, геноцид, антисемітизм, шовінізм.

- Ідеологічний рівень прояву нетерпимості: фундаменталізм, фанатизм, екстремизм, індоктринація.
- Міжнародний рівень прояву нетерпимості: глобалізація, тероризм.
- Міжнародні документи, орієнтовані на боротьбу з формами нетерпимості.
- Антидефамаційна Ліга (*Anti-Defamation League*).
- Антидефамаційне законодавство.
- Право на зміну статі: особливості правового регулювання та проблеми і перспективи розвитку в сфері охорони здоров'я.
- Право на одностатеві шлюби: особливості правового регулювання та проблеми і перспективи розвитку в сфері охорони здоров'я.
- Право на трансплантацію органів: особливості правового регулювання та проблеми і перспективи розвитку в сфері охорони здоров'я.
- Право на клонування: особливості правового регулювання та проблеми і перспективи розвитку в сфері охорони здоров'я.
- Право на штучне запліднення та на штучну смерть (евтаназію) : особливості правового регулювання та проблеми і перспективи розвитку в сфері охорони здоров'я.
- Право на виношування дитини для іншої сім'ї (сурогатне материнство): особливості правового регулювання та проблеми і перспективи розвитку в сфері охорони здоров'я.
- Право на використання віртуальної реальності: особливості правового регулювання та проблеми і перспективи розвитку в сфері охорони здоров'я.
- Право доступу до Інтернету: особливості правового регулювання.

Методичні рекомендації

Вивчення цієї теми слід почати з визначення підходів стосовно впливу глобалізації, науково-технічного розвитку (виникнення мікробіології, біотехнологій, та інших наукових інноваційних технологій, які здатні втрутитися в природний цикл еволюції людини) на майбутнє людства як глобальної популяції. Значиму роль в такому аналізі можуть зайняти доповіді Римського клубу, як неурядової

організації, причетної до макромодельовання світового розвитку, на основі якого міжнародні організації, подібні ООН, роблять доповіді з проблем глобального розвитку.

Водночас, слід надати визначення самій категорії «четверте покоління» прав людини (ця проблема активно досліджується в працях О. Аврамової та О. Жидкова, О. Барабаша, М. Тиріної, А. Семітко, Д. Шибаніц та інших). Слід виходити з того, що права людини як, наприклад, зазначає Ю. Шемшученко, – історично мінлива категорія, яка еволюціонує разом із суспільством та державою. Багатогранність людини породжує невичерпність її прав. Разом з людиною, її рівнем розвитку та значенням у соціумі постійно змінюються і її права, їх пріоритети. Традиційно для класифікації прав людини використовують теорію поділу прав людини Карела Васака. Основою цієї концепції є генераційний підхід, а саме, поділ прав на три покоління. Відповідно до теорії походження прав людини їх поділяють на три групи чи так звані покоління. Так, перше покоління становлять громадянські та політичні права, друге покоління – соціально-економічні та культурні права, третє – колективні права, або права «солідарності», але хоча загальноприйнята концепція трьох поколінь прав людини авторства Карела Васака і досі вважається основою для правозахисників (як суто наукових сподвижників, так і практиків), є ґрунтовні підстави виділяти і якісно новий пласт людських прав.

Торкаючись дилеми незмінності ключових моральних та (у переважній більшості) правових постулатів, можна стверджувати, що права усіх трьох поколінь у будь-якому разі залишаються ключовим об'єктом правової охорони. В 1996 р. А. Семітко запропонував виділити права четвертого покоління, до яких необхідно віднести права людини, пов'язані із здійсненням абортів, евтаназії. На думку О. Аврамової та О. Жидкової, четверте покоління прав людини повинне формуватися на засадах: визнання високого статусу особи; прагнення єдності норм права, моралі, релігії при визначенні поведінки як правової; визнання права на індивідуальність особи, що передбачає повагу до особливих потреб людини, які надають їй можливість бути не схожою на інших; установлення суверенності

людини щодо держави. Це дасть змогу особі реалізовувати свої ідеї, погляди, потреби незалежно від інших суб'єктів, але в межах існування єдиного правового поля.

На думку О. Барабаша, до прав четвертого покоління належать права, що виникли внаслідок наукового прогресу. Каталог людських прав четвертого покоління складає дві підгрупи: соматичні права (як результат втручання у психофізіологічну сферу життя людини, це права на: зміну статі, трансплантацію органів, клонування, використання віртуальної реальності, одностатеві шлюби, штучне запліднення, на штучну смерть (евтаназію), право на виношування дитини для іншої сім'ї, на вільну від дитини сім'ю, незалежне від державного втручання життя за релігійними, моральними поглядами) та інформаційні права (використання віртуальної реальності, доступ до Інтернету). Четверте покоління прав тлумачать як «незалежність та альтернативність особи у виборі правомірної поведінки, яка базується на автономії людини в межах єдиного правового поля». Проблема правового закріплення зазначених можливостей особи ускладнюється тим, що вперше за період існування людства констатоване заперечення ними норм релігії.

Сьогодні виникають дискусії серед членів суспільства про те, чи потрібні людям такі права, якими повинні бути межі їх реалізації? Зокрема Рада Європи, ЄС, деякі інші міжнародні організації чітко визначилися з цих питань. Наприклад, Хартія Європейського Союзу про основні права в п. 1 ст. 3 встановлює, що кожна людина має право на власну фізичну і душевну цілісність, а п. 2 конкретизує: при застосуванні досягнень медицини і біології необхідно особливо дотримуватися таких вимог: добровільна і належним чином оформлена згода зацікавленої особи відповідно до правил, встановлених законом; заборона застосування евгеніки, особливо її частині, що має на меті селекцію людей; заборона використання людського тіла і його частин як джерела прибутку; заборона відтворення людини за допомогою клонування. Такі правила з'явилися в Конституціях країн Європи. Наприклад, в ст. 3 розділу «Свобода та відповідальність» Конституції Угорщини встановлено:

«забороняється проводити медичні чи наукові експерименти над людьми без їх поінформованої та добровільної згоди. Забороняються практики, спрямовані на евгеніку, використання людського тіла або його частин для отримання фінансової вигоди, а також клонування людини».

До заборонених зараховують також право на евтаназію – задоволення потреб хворого із прискорення смерті діями або бездіяльністю. Проблема полягає в тому, що на міжнародному рівні щодо цього права людини відсутнє нормативне визначення. Наявні лише окремі міжнародні документи, наприклад, Конвенція Ради Європи 1997 р. про захист прав і достоїнства людини у зв'язку із застосуванням досягнень біології та медицини. Водночас в Бельгії, Люксембурзі та Нідерландах проводять евтаназію смертельно хворим пацієнтам. Нідерланди стали першою країною, яка законодавчо закріпила право на евтаназію у квітні 2002 року.

Менш спірним є ще один підвид цих прав четвертого покоління – «віртуальні права». Глобалізаційний вплив та повсякденна затребуваність консолідували позицію світу щодо необхідності виокремлення такої категорії прав. Наприклад, Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН було закріплено таке інформаційне право, як право на свободу слова в Інтернеті.

При вивченні цієї проблематики слід мати на увазі, що кожен конкретний випадок приховує моральну дилему. Наприклад, право на життя дозволяє людині розпоряджатися власною долею, але чи охоплює воно і право на відмову від життя в особливих випадках, тобто право на активну та пасивну евтаназію? Або проблема штучного материнства і сурогатного запліднення має дві сторони: з одного боку, оскільки розвиток медицини досяг таких вершин, то безглуздо обмежувати право сім'ї на продовження роду штучним шляхом, але є й загроза перетворити материнство на комерційну працю, що може вилитися у дегуманізуючу аморальну тенденцію. Також виникає суперечність на міжнародному рівні: одні держави підтримують таку практику, інші – засуджують (у Франції діє норма про суперечність сурогатного материнства законодавству про усиновлення та

невідчужуваність людського тіла). Схожі моральні проблеми стосуються й інших нових прав.

З іншого боку, при вивченні теми слід звернутися до проблеми проявів нетерпимості: особовий рівень, психологічний рівень та соціальний (дискримінація, ксенофобія, сексизм), етнічний (етноцентризм, сегрегація, націоналізм, расизм, геноцид, антисемітизм, шовінізм), ідеологічний (фундаменталізм, фанатизм, екстремизм, індоктринація), міжнародний (глобалізація, тероризм). Аналіз проявів нетерпимості розширить межі дискурсивної частини досліджуваного питання щодо процесу глобалізації та значення толерантності в ньому в тому числі шляхом ознайомлення із Декларацією принципів толерантності (ЮНЕСКО, 1995).

Для підготовки до практичного заняття рекомендовано підготувати власні аргументи (з посиланнями на законодавство країн світу або законопроекти) для участі у відкритій дискусії на тему «Новітні права людини: прийняти не можна заборонити».

ТЕМА 5. ПОЛІТИКА, ПРАВО, ПРАВОРОЗУМІННЯ: ТРАДИЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ АКУЛЬТУРАЦІЇ

Практичне заняття (2 години)

1. Юридична антропология про типи праворозуміння та міфи позитивного права.
2. Традиційні юридичні системи в незахідних суспільствах. Усне право та обшинна модель.
3. Договірні відносини та врегулювання конфліктів.
4. Співіснування правових систем в колоніальну епоху. Правова колонізація. Гібридизація правових систем.
5. Конституційний механізм захисту прав людини та національні засоби захисту прав людини в постколоніальний період.

Завдання для самостійної роботи

– проаналізуйте сучасні тлумачення понять «права людини», «права громадянина», «гідність», «рівність», «рівноправ'я»,

«справедливість» в контексті проблеми правової акультурації
незахідних суспільств;

- проаналізуйте категорію «право» в нормативному та процесуальному аналізі; проаналізуйте відомі вам підходи до праворозуміння та причини виокремлення правових сімей;
- проаналізуйте особливості тлумачення прав людини та конкретних категорій громадян (жінок; дітей; етнічних, релігійних, мовних меншин; народів) в національних політико-правових традиціях незахідних країн;

Теми доповідей, рефератів, презентацій

- Справедливість та гідність, рівність та рівноправ'я: особливості тлумачення, підходи, основний дискурс в працях теоретиків сучасного лібералізму (на вибір: Дж. Ролз, Р. Дворкін, І. Берлін, У. Кімліка, Ч. Тейлор).
- Юридична антропологія про механізм забезпечення прав людини.
- Категорія договору та категорія примусу в способах врегулювання конфліктів у сучасних суспільствах.
- Мутація сім'ї та комплексних систем спорідненості в традиційному та сучасному сімейному праві: соціально-політичні наслідки.

Методичні рекомендації

Питання про предмет юридичної антропології є одним з найбільш дискусійних і складних. Його первісна постановка відноситься до часів зародження цієї дисципліни (Г. Самнер-Мен, Л. Г. Морган, М. Ковалевський), але й сьогодні це питання є далеким від свого остаточного вирішення (В. Фікенчер, Н. Рулан, А. Ковлер, Ю. Оборотов). Ряд дослідників (А. Ковлер, А. Саїдов, В. Нерсисянц та ін.) визнають, що найбільш послідовне бачення предмета юридичної антропології простежується в роботах Норбера Рулана «Юридична антропологія», «На межі закону: сучасна юридична антропологія». Для Рулана завданням антропології права є «вивчення людини в усьому її розмаїтті, у всіх її хронологічних, географічних вимірах, у всіх типах спільнот». Він є автором оригінальної концепції, яка включає досягнення юридичної етнографії, етнології, концепт

архаїчного права, ключові положення структурної та соціальної антропології. Рулан критикує позитивізм та нормативізм західноєвропейського підходу як європоцентричного, цивілістського, за яким право ототожнюється із кодексом абстрактних та фіксованих правил, які прив'язані до заснованого на силі репресивного апарату, що суттєво звужує правовий простір. Прикладом європейського погляду на право Н. Рулан наводить визначення А. Радкліфа-Брауна та Н. Роско-Паунда, що право є типом «соціального контролю, що здійснюється систематичним застосуванням сили, якою володіє політично організоване суспільство», а також Е. Адамсона-Хобеля, який вважав, що «соціальна норма є правовою, якщо факт нехтування нею чи її порушення знаходить регулярну протидію у вигляді загрози застосування або фактичного застосування фізичної сили індивідом або соціальною групою, що користуються суспільно визнаними привілеями поступати таким чином». При такому підході в часи колоніалізму були ігноровані традиційні особливості розуміння права традиційного, усного, некодифікованого. На думку Рулана, право виконує перш за все функції взаємності: «сила, яка пов'язує між собою індивідів та групи, та дозволяє їм жити в єдиній спільноті, є результатом взаємних зобов'язань; саме взаємність цих зобов'язань забезпечує єднання, а не примус з боку центральної влади держави. Відтак, поведінка індивіда моделюється переважно суспільними відносинами, ніж нормами та інструкціями. Для більшості авторів, саме тоді, коли право піддається сумніву, краще за все проявляється те право, в яке вживається індивід і за яким він відповідно діє».

Послідовник Рулана – Лоран Серме, автор праці «Юридична антропологія прав людини: шляхи народів Індійського океану», метою визнає виявлення правового в самій сутності людини, в тому, яким чином у людині існує правове, виходить воно від верховної влади або ж присутнє іманентно, як форма мислення і ставлення до світу. Серме виявляє, що права людини не можуть трактуватися виключно в контексті позитивного права: у аборигенів острівних архіпелагів в Індійському океані, на захід від Папуа Нової Гвінеї, існує право кожного члена суспільства на компенсацію нанесеної йому шкоди без

апелювання до правила таліону (лат. *Lex talionis* – рівна міра покарання, рівнозначна відплата, у звичаєвому праві давніх народів правило (принцип), за яким міра покарання повинна дорівнювати тяжкості вчиненого злочину, тобто має відтворювати шкоду, заподіяну злочином). Серме вказує, що у подібних спільнот немає розуміння держави і права, однак кожен член спільноти володіє невідчужуваними можливостями вчиняти певні дії, аби тільки не на шкоду іншому члену спільноти. Таким чином, принцип французької Декларації прав людини: «свобода полягає у тому, щоби робити все, що не шкодить іншому» є властивим спільнотам, віддаленим від європейської цивілізації, і є, по суті, універсальним принципом. Л. Серме розглядає як предмет юридичної антропології питання взаємодії права та релігії (наприклад, ісламу) – тому, яким чином релігія закладає моральні імперативи і виховує законослухняного громадянина без допомоги покарань – практики, поширеної в Європі.

Юридична антропологія є персонорентристською теорією, яка дозволяє долати домінуючий європоцентризм у розумінні прав людини і пов'язаних з ними правових практик. Право, перебуваючи в культурному просторі, виявляється замкненим в уявленнях людини про світ, що створює труднощі для інтернаціоналізації. Можна зблизити правові системи, але не можна зблизити стереотипні смисли, що вкладаються кожною народністю в те чи інше явище, дію, текст. Не можна стверджувати існування загальнолюдських правових цінностей, поки не доведено існування спільних інтересів (Крістоф Еберар, автор книги «Право в дзеркалі культури: альтернативна глобалізація»). Відтак, з позиції юридичної антропології право може розглядатися як наслідок угоди між кожним членом спільноти або їх групами. Це відбувається не тільки у вигляді мовчазної згоди на визнання іншого рівним собі, але й через механізм діалогу. Коли діалог відбувається, вибудовується загальна лінія поведінки, закладаються основи для нової правової реальності, відбувається процес становлення загальної норми, стандарту поведінки. Право, побудоване на діалозі, має постійно підкріплюватися новим діалогом, а правова реальність – це процес безперервного конструктивного дискурсу.

Юридична антропологія досліджує розвиток правових відносин в різних суспільствах, що консолідовані на визнанні права соціальною цінністю. Різницю підходів щодо співвідношення закону та права, що впливає на різні моделі правовідносин, демонструють концепції праворозуміння (юснатуралістська, позитивістська, соціологічна, психологічна, антропологічна, інтегративний підхід, лібертарно-юридичний підхід, синергетичний підхід), виявлені філософією права.

Особливості формування традиції будови правовідносин в правових системах підкреслює поняття «правової сім'ї» (англо-саксонської, романо-німецької, релігійної, традиційної сім'ї кочуючих народів, змішаного типу правової сім'ї). Правова сім'я інтегрує однорідні політико-правові системи, об'єднані спільністю: історичного формування; структури права, джерел, галузей та інститутів; правозастосування; правосвідомості; апарату науки.

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 2

ТЕМА 6. МІЖНАРОДНИЙ МЕХАНІЗМ

ГАРАНТІЙ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ

Практичне заняття (2 години)

1. Міжнародні спеціалізовані органи у сфері захисту прав людини. Історія розвитку та діяльності Комісії з прав людини ООН та (1946–2006 рр.).
2. Рада з прав людини ООН (з 2006 р.) та забезпечення прав людини. Вибори до складу, склад та повноваження членів. Верховний комісар ООН з прав людини (1946–2006 рр.). Голова Ради з прав людини (з 2006 р.). Координаційна діяльність у галузі захисту прав людини. Спеціальні доповідачі Комітету ООН з прав людини, їх повноваження та статус.
3. Загальна декларація прав людини та документи ООН у сфері захисту прав людини.

4. Моніторинг у галузі прав людини. Розгляд індивідуальних повідомлень про порушення прав людини. Процедури подання та розгляду скарг в Раді з прав людини.
5. Міжнародний суд ООН. Перспективи реформування органів ООН, що здійснюють захист прав людини.
6. Міжнародний Кримінальний Суд (Гаага, Нідерланди, 2002 р.): особливості діяльності та значення. Римський Статут.
7. Міжнародні профільні організації з захисту прав людини (Міжнародна Амністія, Хьюман райтс вотч, Міжнародна Гельсінська Федерація за права людини, Міжнародна асоціація із захисту свободи слова та ін.)

Завдання для самостійної роботи

- проаналізуйте розвиток міжнародного інституту захисту прав людини при ООН (Комісії з прав людини ООН, Ради з прав людини ООН);
- здійсніть роботу із сайтом ООН та сайтом Комісії з прав людини ООН – (Ради з прав людини ООН). Проаналізуйте форми діяльності та ефективність цього інституту у сфері захисту прав людини. Ознайомтеся із поняттям «моніторинг в галузі прав людини». Розгляньте механізм індивідуальних повідомлень про порушення прав людини та процедури подання та розгляду скарг в Раді з прав людини ООН;
- проаналізуйте базу даних ООН у сфері забезпечення універсальної політики захисту прав людини та громадянина (за галузями захисту; категоріями осіб; хронологією).
- проаналізуйте історію, цілі утворення, значення Міжнародного Кримінального Суду в системі міжнародного механізму з захисту прав людини;
- ознайомтеся із діяльністю міжнародних профільних організацій із захисту прав людини.

Теми доповідей, рефератів, презентацій

Аналіз історії та діяльності (на вибір): Human Rights Watch; Міжнародна Гельсінська Федерація за права людини; Міжнародна Амністія.

- Репортери без кордонів (РБК, фр. Reporters sans frontières, RSF, англ. Reporters Without Borders, RWB) — міжнародна недержавна організація захисту прав людини, свободи слова у світі.
- Міжнародна асоціація із захисту свободи слова (IFEX). <https://ifex.org/>
- Представництво ООН в Україні. Моніторинг та оцінки ООН системи захисту прав людини в Україні.
- Захист прав біженців та мігрантів: політичні рішення, правові стандарти, міжнародні інститути.
- Договірні органи та статутні органи ООН у сфері захисту прав людини.
- Рада з прав людини: особливості утворення та діяльності. «Пакет рішень у галузі інституційного будівництва» (Резолюція Ради з прав людини, 5/1, 2007) – процедури, механізми та структури діяльності Ради.
- Універсальний періодичний огляд (УПО) та розслідування.
- Експертний механізм з прав корінних народів в ООН.
- Експертний механізм ООН з права на розвиток.
- Форуми з проблем меншин, з питань підприємницької діяльності та прав людини, з питань прав людини, демократії та верховенства права та Соціальний форум Ради з прав людини.
- Консультативні комітети та міжурядові робочі групи в ООН: особливості діяльності.
- Сучасні форми рабства та міжнародні стандарти протидії.

Методичні рекомендації

Крім національних форм захисту прав людини та громадянина існують і міжнародні (система міжнародних (міждержавних) органів і організацій, які безпосередньо займаються захистом прав людини на основі згоди кількох держав, оформленої міжнародною угодою, яка визначає їхні повноваження і спеціальні правила та процедури.

Міждержавні правозахисні організації відрізняються тим, що: а) вони дійсно мають вплив на уряди; б) їхні рішення обов'язкові для виконання і їхню думку не можна зігнорувати; в) вони змушують міжнародне співтовариство звертати увагу на порушення прав людини.

Всі правозахисні міжнародні організації можна розподілити на дві групи: універсальні (Рада з прав людини при Генеральній Асамблеї ООН, Комісія з прав людини ЕКОСОП ООН, Комітет з прав людини, Верховний комісар ООН з прав людини, Верховний комісар ООН у справах біженців) та регіональні.

Універсальні правозахисні органи поділяють на три види: 1) Постійні: Комісія ООН з прав людини, Комісія становища жінок; 2) Органи, створені згідно з міжнародними угодами, укладеними під егідою ООН: Комітет ООН з прав людини (не плутати з Комісією ООН), Комітет з економічних, соціальних і культурних прав, Комітет з расової дискримінації, Комітет проти катувань тощо. У рамках ООН було розроблено безліч міжнародних договорів про захист прав людини: Конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації, Конвенція про запобігання катуванням та іншому жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, та інші. 3) Спеціалізовані установи ООН є постійно діючими міжнародними організаціями, які працюють на підставі власних статутів і угод з ООН. Сьогодні існує 16 таких організацій, які займаються правами людини. До таких установ відносяться насамперед Міжнародна Організація Праці (МОП) і Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО). При ООН були створені численні спеціалізовані органи у сфері захисту прав людини. Для детального аналізу слід розглянути особливості формування та цілі діяльності Генеральної Асамблеї ООН та її допоміжних органів; Економічної та Соціальної Ради ООН (ЕКОСОС); Комісії з прав людини (1946–2006 рр.); Ради з прав людини (з 2006 р.); Бюро Ради з прав людини; Верховного комісара ООН з прав людини (1946–2006 рр.); Голови Ради з прав людини (з 2006 р.), а також

проаналізувати структуру та зміст Міжнародного білля про права людини.

Важливо простежити особливості двох механізмів моніторингу в галузі прав людини, якими є 1) механізм договірних органів; 2) механізм статутних органів. Десять договірних органів у галузі прав людини (комітети незалежних експертів для спостереження за виконанням основних міжнародних договорів у галузі прав людини: Комітет з ліквідації расової дискримінації, Комітет з усунення дискримінації щодо жінок, Комітет проти тортур, Комітет з економічних, соціальних та культурних прав, Комітет з прав людини, Комітет з прав дітей, Підкомітет з запобігання тортурам та іншим жорстоким, нелюдським або таким, що принижують гідність, поводженню або покарання; Комітет з прав людини з інвалідністю; Комітет з питань насильницьких зникнень). Статутні механізми – Рада з прав людини, спеціальні процедури, Універсальний періодичний огляд (УПО) та розслідування, санкціоновані Радою з прав людини. Консультації та підтримка всім цим механізмам з боку Управління ООН з прав людини. Значимим буде аналіз діяльності Міжнародних комісій з розслідування, місія щодо встановлення фактів правопорушень.

Бажаним був би аналіз діяльності допоміжних органів та експертних механізмів при Раді з прав людини ООН (Експертний механізм з прав корінних народів; Експертний механізм з права на розвиток; Форум з проблем меншин; Соціальний форум Ради з прав людини; Форум з питань підприємницької діяльності та прав людини; Форум з питань прав людини, демократії та верховенства права). Бажаним є розгляд «Пакету рішень у галузі інституційного будівництва» (Резолюція Ради з прав людини, 5/1, 2007 р.) – щодо процедур, механізмів та структури діяльності Ради з прав людини ООН. Визначення структур, які забезпечують його діяльність: Консультативного комітету, міждержавних робочих груп відкритого складу для розробки та/або погодження та затвердження проектів нових правових інструментів або винесення рекомендацій щодо ефективної реалізації існуючих інструментів: Робоча група з права на

розвиток, Міжурядова робоча група зі здійснення Дурбанської декларації та Програми дій, Робоча група з факультативного протоколу до Конвенції про права дитини, Спеціальний комітет із розробки додаткових стандартів, Робоча група з проекту Декларації ООН про освіту та підготовку в галузі прав людини, Робоча група з нормативної бази для регулювання діяльності приватних військових та охоронних компаній, Міжурядова робоча група відкритого складу за проектом Декларації ООН про право на мир, Міжурядова робоча група відкритого складу Декларації ООН про права селян та інших людей, що працюють у сільській місцевості, Міжурядова робоча група відкритого складу з транснаціональних корпорацій та інших підприємств в аспекті прав людини, Рада з тематичних питань та ситуацій у країнах. Особливе значення має аналіз процедури подання та розгляду скарг в Раді з прав людини ООН.

Для вивчення даної теми рекомендовано аналіз утворення, організації діяльності Міжнародного суду – головного судового органу ООН (International Court of Justice), який засідає в Гаазі і до юрисдикції якого входять усі питання, що передаються йому державами, і всі питання, передбачені Статутом ООН і чинними договорами і конвенціями. Цей орган складається з 15 суддів, яких окремо обирають Генеральна Асамблея і Рада Безпеки на дев'ять років. Судді обираються за рівнем кваліфікації, а не за національною ознакою. Проте не може бути обрано двох суддів з однієї країни. Генеральна Асамблея або Рада Безпеки можуть консультиватися з Міжнародним Судом з будь-якого питання. Міжнародний суд ООН – один з шести головних органів ООН і головний судовий орган цієї організації. Заснований 1945 р. замість Постійної палати міжнародного правосуддя (ППМП) при Лізі Націй, що існувала до Другої світової війни. У жовтні 1945 р. вона на своїй останній сесії ухвалила рішення про передачу своїх архівів і майна Суду, який також мав засідати в Палаці миру в Гаазі. 31 січня 1946 р. судді Палати пішли у відставку і 5 лютого 1946 року Генеральна Асамблея і Рада Безпеки ООН вибрали перших членів Міжнародного Суду. У квітні 1946 р. Постійна палата була розпущена, і Суд, зібравшись на перше засідання, вибрав

Головою суддю Хосу Густава Герроро (Сальвадор), який був останнім головою попередньої міжнародної судової установи. Перше засідання було проведене 18 квітня 1946 року. Статут Міжнародного Суду був підписаний 26 червня 1945 року і набув чинності 24 жовтня 1945 року.

Важливо розрізняти сутність діяльності Міжнародного суду ООН та Міжнародного Кримінального Суду (2002, Гаага, Нідерланди), що не входить до складу ООН, хоча може порушувати справи за поданням Ради Безпеки ООН. Це перший правовий інститут, що діє постійно, в компетенцію якого входить переслідування осіб, відповідальних за геноцид, воєнні злочини і злочини проти людяності. Він заснований на основі Римського статуту, прийнятого в 1998 році, чинного з 2002 року. На відміну від інших міжнародних і змішаних кримінальних судів МКС є установою, що діє постійно. У його компетенцію входять злочини, здійснені після набуття чинності Римського статуту, який наразі ратифіковано 60 країнами.

Також важливо звернути увагу на особливості діяльності організацій, подібних до міжнародної недержавної організації захисту прав людини, свободи слова у світі – Репортери без кордонів (РБК, фр. Reporters sans frontières, RSF, англ. Reporters Without Borders, RWB).

Однією з особливих форм є міжнародного захисту є «гуманітарна інтервенція». Термін «гуманітарна інтервенція» вперше ввели в обіг в 80-х рр. ХХ ст. професор міжнародного права Паризького університету Маріо Теттаті та французький політик Бернар Кушнер, засновник організації «Лікарі без кордонів». Останній наголошував, що заради захисту прав людини демократичні держави мають право та зобов'язані втручатися у внутрішні справи інших держави, незважаючи на їх суверенітет. Д. Шеффер запропонував класифікацію видів гуманітарних інтервенцій: примусова гуманітарна інтервенція з використанням сили та без (дипломатичні та економічні санкції); непримусова гуманітарна інтервенція (миротворчі операції, що узгоджені із владою країни, в якій вони проводяться, і поділяється на непримусову збройну гуманітарну інтервенцію (миротворчі операції) та непримусову гуманітарну інтервенцію без використання сили (гуманітарна допомога). «Вузьке» тлумачення гуманітарної

інтервенції розуміють як втручання в справи держави із застосуванням сили з гуманітарних причин без санкції Ради Безпеки ООН. Проблема гуманітарної інтервенції зав'язана на суперечностях засадничих міжнародно-правових документів, в яких не виключені примусові заходи у випадку загрози миру. Загальна Декларація ООН підкреслює, що за підтримки ООН держави зобов'язані сприяти загальній повазі та дотриманню прав та основних свобод людини. Конвенція 1948 р. про запобігання злочину геноциду та покарання за нього визначає геноцид міжнародним злочином та визнає право міжнародного співтовариства застосувати заходи щодо попередження геноциду, але жодного посилення на форму та легітимацію цих заходів Конвенція не наводить. Логіка концепції гуманітарної інтервенції ставить під сумнів легітимність державного суверенітету у випадку масштабного порушення державою прав людини. У випадку загрози життю людей внаслідок насилля, етнічних та релігійних чисток зовнішні актори, що здійснюють гуманітарну інтервенцію, стають гарантом дотримання прав людини в державі, що припускає подібну ситуацію. Метою гуманітарної інтервенції є стабілізація та встановлення демократичних форм правління. В той же час ця концепція піддається критиці з боку експертів як така, що піддає сумніву моральні цінності людства, кидає виклик композиції міжнародної політичної системи. У 2000 р. Генеральний секретар ООН Кофі Аннан висунув ідею необхідності поступитися державним суверенітетом заради порятунку людей. Була створена міжнародна комісія з питань втручання та державного суверенітету, в її доповіді «Відповідальність за захист» (2001 р.) констатувалася необхідність заміни концепції «права на втручання» на «концепцію відповідального захисту», що має включати: відповідальність за попередження злочинів, за реагування на їх здійснення, за посткризове відновлення. Доктринальне закріплення концепції відповідальності за захист відбулося на Всесвітньому саміті ООН 2005 р. У випадку неспроможності держави виконувати функції захисту відповідальність за захист перекладається на міжнародне співтовариство, яке, відповідно до глави VII Статуту ООН, через Раду

Безпеки ООН має право застосування військової сили за умови неефективності мирних дипломатичних засобів.

ТЕМА 7. РЕГІОНАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ ГАРАНТІЙ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Практичне заняття (4 години)

Частина 1 (2 години)

1. Міжамериканська система захисту прав людини.
2. Захист прав людини у країнах Африки.
3. Система захисту прав людини у мусульманських країнах.
4. Система захисту прав людини в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні.

Частина 2 (2 години)

1. Європейська регіональна система захисту прав людини. ОБСЄ: механізми захисту прав людини.
2. Рада Європи та її інститути з захисту прав людини. Уповноважений з прав людини Ради Європи: функції, форми діяльності
3. Європейська Рада та Європарламент як суб'єкти забезпечення захисту прав людини.
4. Акти ЄС в сфері захисту прав людини.
5. Європейський суд з прав людини та суд ЄС як механізми захисту прав людини. Критерії прийнятності скарг. Порядок звернення громадян України до Європейського суду з прав людини.

Завдання для самостійної роботи

- проаналізуйте діяльність Організації Американських Держав (ОАД) (статут, структура, завдання);
- проаналізуйте діяльність Міжамериканської комісії з прав людини та Міжамериканського суду з прав людини;
- ознайомтеся із положеннями Американської конвенції про права людини;
- проаналізуйте діяльність Організації Африканської Єдності та Африканського Союзу (статут, структура, завдання) та Африканської комісії з прав людини і народів;

- ознайомтеся із положеннями Африканської хартії прав людини і народів; Протоколом про захист прав жінок в Африці; Африканською хартією прав і основ добробуту дитини;
- проаналізуйте діяльність Ліги арабських держав та Організації ісламського співробітництва;
- ознайомтеся із нормативно-правовими актами регіону у сфері захисту прав людини (Багдадська конференція з прав людини в арабському світі; Арабська хартія прав людини; Каїрська декларація прав людини в ісламі; Загальна ісламська декларація прав людини.);
- проаналізуйте діяльність Асоціації держав Південно-Східної Азії (мета, структура, керівні органи, завдання) у сфері захисту прав людини. Ознайомтеся із положеннями Азіатсько-Тихоокеанської декларації прав людини і народів;
- проаналізуйте діяльність Міжурядової комісії з прав людини в АСЕАН. Ознайомтеся із положеннями Декларації прав людини АСЕАН.

Теми доповідей, рефератів, презентацій

- ОБСЄ (історія утворення, структура, статус органів та уповноважених осіб у сфері захисту прав людини) та Гельсінська нарада.
- Людський вимір безпеки ОБСЄ. Віденська зустріч 1989 року. *(Посилення міждержавного діалогу. Паризька, Копенгагенська та Московська наради. Співпраця ОБСЄ з іншими міжнародними організаціями у сфері захисту прав людини. Співпраця ОБСЄ та Ради Європи).*
- Бюро ОБСЄ по демократическим інститутам и правам человека (БДИПЧ).
- Основні нормативно-правові документи ЄС, що містять положення у сфері захисту прав людини. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Хартія ЄС про основні права.

- Європейський суд з прав людини та суд ЄС як механізми захисту прав людини. Компетенція судів, регламент. Критерії прийнятності скарг. Процедура їх розгляду.
- Контролюючі органи Ради Європи, в тому числі щодо дотримання прав людини.
- Релігійні права особи та громадянина: національне законодавство країни в контексті відповідності регіональному стандарту реалізації прав.
- Репродуктивні права особи та громадянина: національне законодавство країни в контексті відповідності регіональному стандарту реалізації прав.
- Гендерні права особи та громадянина: національне законодавство країни в контексті відповідності регіональному стандарту реалізації прав.
- Соціально-економічні права особи та громадянина: національне законодавство країни в контексті відповідності регіональному стандарту реалізації прав.

Методичні рекомендації

Видами регіональних систем захисту прав людини є:

- 1) Міжамериканська – діє в рамках Організації Американських Держав (ОАД) і представлена Міжамериканською комісією з прав людини і Міжамериканським судом з прав людини;
- 2) Африканська система складається з Африканської комісії прав людини і народів, що є органом Організації Африканської Єдності (ОАЄ). Вона діє на підставі Африканської хартії прав людини і народів. Комісія заслуховує кожні два роки звіти держав про законодавчі й інші заходи для захисту прав людини;
- 3) Європейська система захисту прав людини діє в рамках Ради Європи, членом якої Україна є від 1995 року. Головний європейський правозахисний орган – Європейський суд з прав людини. Рішення цього Суду впливають на формування не тільки європейських, але і світових стандартів прав людини.
- 4) Система захисту прав людини у мусульманських країнах;
- 5) Система захисту прав в країнах Азіатсько-Тихоокеанського регіону.

Для детального аналізу систем захисту прав рекомендовано:

- 1) проаналізувати історичні та структурні особливості утворення цих систем, проаналізувати особливості Статуту ОАД, структури ОАД, завдань ОАД; особливості утворення та діяльності Міжамериканської комісії з прав людини та Міжамериканського суду з прав людини, а також зміст: Декларації про права та обов'язки людини, Американської конвенції про права людини; 2) проаналізувати особливості утворення та організації діяльності ОАЄ, змістовне навантаження Статуту ОАЄ. Важливим є аналіз організації та діяльності Африканського Союзу та Африканської комісії з прав людини і народів. Тут рекомендовано також аналіз історичної боротьби, рухів проти колоніалізму та апартеїду як таких, що визначили основні риси африканської моделі права захисту права людини. Рекомендовано аналіз структури та змісту Африканської хартії прав людини і народів, Африканської хартії прав і основ добробуту дитини, Протоколу про захист прав жінок; 3) проаналізувати систему захисту прав людини в мусульманських країнах, спираючись на аналіз особливостей утворення та діяльності Лігі арабських держав. Важливим є аналіз принципів Багдадської конференції з прав людини в арабському світі, Арабської хартії прав людини, Каїрської декларації прав людини в ісламі, Загальної ісламської декларації прав людини. Слід звернути увагу на специфіку конфлікту доктрин пріоритету світських норм та норм шаріату. Слід застосувати знання щодо розуміння обсягу та реалізації прав людини за загальними принципами ісламського права. Корисним буде знайомство із діяльністю Організації ісламського співробітництва; 4) проаналізувати особливості організації та діяльності у сфері захисту прав людини та громадянина основної регіональної міждержавної організації у Південно-Східній Азії – Асоціації держав Південно-Східної Азії. Значимим буде аналіз змісту Азіатсько-Тихоокеанської декларації прав людини і народів, щоб визначити специфіку захисту прав людини у Південно-Східній Азії. Рекомендовано аналіз Міжурядової комісії з прав людини в Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) та Декларації прав людини АСЕАН.

Особливе місце має значення діяльності Організації з безпеки і співробітництва в Європі в контексті визначення інструментів захисту прав людини, що здійснює ОБСЄ. Рекомендовано проаналізувати значення Гельсінської наради та «людського виміру безпеки» ОБСЄ; значення Віденської зустрічі 1989 р., і далі Паризької, Копенгагенської та Московської нарад. Для більш детального вивчення рекомендовано аналіз структури ОБСЄ, визначення статусу органів та уповноважених осіб ОБСЄ у сфері захисту прав людини, визначення специфіки співпраці ОБСЄ з іншими організаціями у сфері захисту прав людини.

Важливим є аналіз нормативно-правових документів Ради Європи та Європейського Союзу, що містять положення у сфері захисту прав людини: Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Рада Європи, 1953), Хартії основоположних прав Європейського Союзу (ЄС, 2009). Важливо звернути увагу, що в цих документах затверджено механізм регіонального захисту прав людини та громадянина: Європейський суд з прав людини та Суд ЄС. Рекомендовано аналіз особливостей створення, організації діяльності, компетенції судів, регламентів цих судів, а також визначення критеріїв прийнятності скарг, процедур подання та розгляду скарг в цих судах.

Слід зазначити, що, наприклад, Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод не тільки проголосила основоположні права людини, а й створила особливий механізм їхнього захисту. Сам цей механізм включав три органи, які несли відповідальність за забезпечення дотримання зобов'язань, вчасного виконання рішень, узятих на себе державами-учасницями конвенції: 1) Європейську комісію з прав людини; 2) Європейський суд з прав людини; 3) Комітет міністрів Ради Європи. З 1 листопада 1998 року після набрання чинності Протоколу № 11 до Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод про реорганізацію контрольного механізму, створеного відповідно до Конвенції, перші два з цих органів були об'єднані в один постійно активний Європейський суд з прав людини. Місцем розташування його став Палац прав людини в Страсбурзі (Франція), де розташована і сама Рада Європи. За першою системою всі скарги, подані індивідуальними

заявниками або державам-учасниками конвенції, ставали предметом попереднього розгляду Європейської комісії з прав людини. По-перше, вона розглядала питання про їх прийнятність і при позитивному рішенні передавала справу до Європейського суду з прав людини для прийняття остаточного рішення, що має обов'язкову силу. Якщо справа не передавалася до Суду, то тоді вона вже вирішувалася Комітетом міністрів, що було складнішим, тому для спрощення з 1 жовтня 1994 заявникам надали право самим передавати свої справи до Суду зі скаргами, визнаними Комісією прийнятними. Почавши свою діяльність у 1959 році, Європейський суд до кінця 1998 року (коли він був реформований) ухвалив рішення по суті у 837 справах, переважна більшість із яких – за скаргами громадян. Після реформи Суду 1998 року його активність підвищилася, і до початку 2022 року суд виніс вже 24 511 рішень, з них у 20 725 рішеннях констатував порушення конвенції або її протоколів. У 2021 році до суддівського корпусу було направлено 44 250 заяв, що на 6 % більше, ніж за 2020 рік (41 700). Європейський суд з прав людини (European Court of Human Rights) – міжнародний судовий орган, юрисдикція якого поширюється на всі держави-члени Ради Європи, що ратифікували Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, і включає питання, які стосуються тлумачення і застосування конвенції, включно з міждержавними справами й скаргами окремих осіб.

Рекомендовано також аналіз комплексного механізму європейської регіональної системи захисту прав людини, зокрема повноваження в цій сфері Європейського парламенту як інституту забезпечення захисту прав людини в ЄС, Комітету міністрів та Парламентської Асамблеї Ради Європи, Конгресу місцевих і регіональних органів влади, Уповноваженій з прав людини Ради Європи. Значимим для вивчення цієї теми буде аналіз можливостей моніторингу та контролю органів Ради Європи, в тому числі щодо дотримання прав людини, а саме діяльності таких організацій, як: Група держав із боротьби з корупцією (GRECO); Європейський комітет з попередження тортур і нелюдського поводження або такого, що принижує гідність, чи покарання (CPT); Група експертів з питань

протидії торгівлі людьми (GRETA); Європейська комісія з ефективності правосуддя (CEPEJ); Комітет експертів з оцінки заходів протидії легалізації злочинних доходів і заходів з фінансуванням тероризму (MONEYVAL); Європейська комісія проти расизму та нетерпимості (ECRI); Європейський комітет з соціальних прав (ECSR); Консультативний комітет з Рамкової конвенції про захист національних меншин; Комітет експертів Європейської хартії регіональних мов і мов меншин; Венеційська Комісія (Європейська Комісія Ради Європи «За демократію через право»).

ТЕМА 8. НАЦІОНАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Практичне заняття (2 години)

1. Конституційно-правові гарантії та механізми захисту прав, свобод і законних інтересів громадян.
2. Системи правосуддя, органів державної влади та управління у сфері захисту прав людини та громадянина.
3. Інститут омбудсмена: історія виникнення та значення в системі захисту прав людини. Національні особливості діяльності інституту омбудсмена.
4. Реалізація міжнародних стандартів на національному рівні. Входження України до міжнародної системи захисту прав людини.
5. Моніторинг спеціалізованих інститутів щодо стану захисту прав людини.

Завдання для самостійної роботи

- підготуйте аргументи щодо співвідношення політики та права. Продумайте відповідь, яким є завдання політики: встановлення чи визнання права? Обґрунтуйте думку щодо критеріїв обмеження прав людини. Поясніть модель «самообмеження» державної влади та захисту автономії індивіда;
- проаналізуйте вплив політики як системи заходів в конкретній країні (на вибір) щодо аналізу захисту прав людини;

- визначте національні механізми захисту прав людини (країни на вибір, спираючись на аналіз нормативно-правових актів);
- проаналізуйте історію виникнення та розвитку інституту омбудсмана в країнах світу;
- проаналізуйте механізм захисту прав біженців та мігрантів: політика, міжнародно-правові стандарти.

Теми доповідей, рефератів, презентацій

- Інститут Омбудсмана: світовий досвід.
- Політичні (*інші на вибір*: релігійні, соціально-економічні, культурні, репродуктивні, гендерні...) права особи та громадянина: порівняльний аналіз національного законодавства країни (на вибір) та України в контексті відповідності регіональному стандарту реалізації прав.
- Приєднання України до інститутів міжнародної системи захисту прав людини.
- Судова система захисту конституційних прав і свобод в Україні. Роль Конституційного Суду України в процесі реалізації, охорони та захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина.
- Порядок звернення громадян України до Європейського суду з прав людини. Рішення Європейського суду з прав людини та їх реалізація в національному праві.
- Моніторинг Ради Європи щодо виконання Україною Конвенції з захисту прав та свобод громадянина.
- Моніторинг Європейської комісії проти расизму та нетерпимості (The European Commission against Racism and Intolerance (ECRI)).
- Україна в Моніторингу Європейського комітету із запобігання тортурам і нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (The European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, CPT) та іншому моніторингу контролюючих структур Ради Європи.
- Україна в Моніторингу спеціалізованих неурядових організацій щодо захисту прав та свобод людини та громадянина.

– Меморандум про наслідки війни в Україні для прав людини (Страсбург, 8 липня 2022 CommDH (2022)18, Комісія з прав людини при Раді Європи)

Методичні рекомендації

В контексті універсалізації розуміння правової держави створення ефективної національної системи судового захисту є одним з головних завдань. Головною функцією національної держави стає забезпечення належної реалізації прав і свобод людини в умовах політичної консолідації. На відміну від існуючого раніше наголосу «людини для держави» Конституції проголошують: «держава для людини». Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3 Конституції України). В правовій політичній системі втілюється модель «самообмеження» державної влади та захисту автономії індивіда. Філософське розроблення проблем прав і свобод людини (з ліберально гуманістичних позицій) пов'язане з ім'ям І. Канта. «Якщо існує наука, яка дійсно потрібна людині, – писав він, – то це та, ... яка належним чином показує людині її місце у світі і котра навчає тому, ... як бути людиною». Кант відстоював свободу індивіда та критикував дуалістичність політики у її ставленні до моралі і права. Політика, згідно з Кантом, повинна бути підпорядкована моралі і праву, категоричним імперативам розуму про права і свободи особистості. Право людини має вважатися священним, яких зусиль це б не коштувало державній владі». Філософсько-правова думка пов'язує ідею правової держави з ідеєю свободи, автономії особистості і виходить з можливості встановлення таких відносин між людиною й державою, коли: джерелом права визнається особистість, а не держава; змінюється уявлення про співвідношення між державою й законом, від формули «закон є інструментом державної влади» здійснюється перехід до формули «держава є інструментом закону»; по-третє, визнається, що держава стає правовою в силу того, що не суперечить і не порушує права людини, а зміцнює та захищає їх.

Конституція та законодавство закріплюють за державою в особі компетентних державних органів функцію захисту прав і свобод громадян, яка гарантує кожному право звертатися за захистом своїх

порушених прав. Стаття 21 Конституції України визначає, що всі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Згідно зі статтею 22 Основного Закону держави права і свободи людини і громадянина, закріплені Конституцією, не є вичерпними. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. Частина 3 ст. 22 Конституції України підкреслює, що за прийняття нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод. Ч. 2 ст. 3 Конституції України зазначає, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Стаття 55 Конституції України передбачає право кожного будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Для забезпечення реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина, Конституція і законодавство України передбачають можливість здійснення громадянами певних дій, а також утворення системи органів держави, призначенням якої є допомога громадянам у реалізації і захисті їх прав.

Інституційна забезпеченість здійснення громадянами вчинків щодо захисту прав і свобод, а також наявність системи органів, які захищають і забезпечують ці права та свободи, утворюють юридичний механізм захисту прав людини. Юридичний механізм захисту прав людини – це система державних органів, за допомогою яких виконуються завдання та функції держави, що пронизана єдиними, законодавчо закріпленими принципами, сформована на принципі розподілу влади та володіє необхідними матеріальними доповненнями. Основу механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина становлять правові принципи, норми (юридичні гарантії), а також умови і вимоги діяльності органів влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, громадян, які в сукупності забезпечують дотримання, реалізацію і захист прав та свобод громадян. Є думка, що це система взаємопов'язаних конституційних норм, які закріплюють права та свободи громадян,

встановлюють гарантії їх реалізації та систему органів державної влади, місцевого самоврядування, інших інституцій держави, які забезпечують, охороняють і захищають права та свободи громадян. У демократичних державах механізмами захисту прав людини є суд, конституційна скарга, омбудсмен, депутатський запит тощо.

Реалізуючи правоохоронну функцію, держава створює систему судових та правоохоронних органів. Функціонування судової системи, здійснення правосуддя спирається на правові звичаї, традиції, що віддзеркалює типологія правових сімей, де судочинство має характерні ознаки. Континентальну сім'ю права відрізняє особливе ставлення до закону, він постає у вигляді абстрактного зразка поведінки, що служить для судді єдиним критерієм оцінки поведінки індивіда. Інший підхід демонструє англо-американська модель, тут суддя дає оцінку дій підсудного, аналізуючи їхню відповідність вимогам законів та інших нормативних актів, та виносить рішення, керуючись власним знанням законів та уявленням про право. Судове рішення стає обов'язковим при розгляді аналогічних справ, створюється прецедент, який має силу закону. Інша відмінність європейської континентальної системи від англосаксонської полягає у порядку судочинства. Європейська модель спирається на довготривале досудове розслідування, коли збирається маса доказів, суддя залучається до попереднього вивчення матеріалів справи. Для такої практики характерні жорсткі запобіжні заходи: затримання та арешт підозрюваних, їх тривале перебування у слідчих ізоляторах, що використовуються з метою тиску на підсудного. Навпаки, у системі англо-американського права суддя виконує функції арбітра, спостерігаючи за змаганням сторін, адвокати яких самостійно представляють факти суду. Саме адвокати стають помітними фігурами під час судового розгляду. Вони пред'являють до суду докази, визначають склад свідків, знайомляться зі свідками протилежної сторони, допитують свідків, у цивільних справах вправі проводити власні досудові розслідування. Завдяки їх зусиллям досудова стадія закінчується примиренням сторін приблизно у 90 % випадків.

У більшості країн конституційні положення, що регулюють організацію судової влади, є лаконічними. У них не деталізується структура судової системи. Цей лаконізм не випадковий. Він залишає свободу дій під час реформування системи. Конституційні закони, що визначають ієрархічну структуру судової системи, консервативні. У більшості країн після реформування судоустрою у другій половині ХХ ст. складалася 3-ступінчаста структура: суди першої ланки диференційовані категорією справ; суди другої ланки – апеляційні, які поєднують функцію розгляду скарг на рішення судів першої інстанції з контрольною діяльністю; 3) суди третьої ланки – Верховні. Крім судів загальної юрисдикції в країнах у рамках єдиної судової системи діє і мережа спеціалізованих судів (конституційні, сімейні, ювенальні (у справах неповнолітніх), податкові, екологічні та інші). Особливе місце займають конституційні суди. Помітне місце у судочинстві західних країн належить адміністративній юстиції, що примикає до загальної судової системи для вирішення спорів, що виникають між громадянами (або об'єднаннями громадян) та органами державного управління. Організація адміністративної юстиції будується за двома моделями: 1) континентальною; 2) англо-американською. Організація судової системи залежить від типу державного устрою і визначається рівнем самостійності суб'єктів федерацій, розподілом компетенції між ними та центром, співвідношенням федерального права та правових норм суб'єктів федерації. Особливу роль у захисті прав людини грають органи недержавної юстиції (третейські та релігійні суди, суди, що функціонують на засадах звичаєвого права), їх визначають як «квазісудові» установи, інститути медіації та «відновлювального правосуддя».

Конституція, наприклад, України передбачає можливість здійснення громадянами дій, спрямованих на захист їх прав і свобод: захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань; об'єднуватися в політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод; проводити збори, мітинги та демонстрації; направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення, петиції до органів державної влади;

утворювати громадські ради при органах державного та місцевого управління; проводити експертизи рішень органів управління за допомогою громадянських рад; захищати в суді свої права і свободи; звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого ВРУ з прав людини; звертатися за захистом прав до міжнародних установ. Конституція України визначає систему органів та посадових осіб різних рівнів, які повинні захищати права людини і громадянина: Президент, Верховна Рада, місцеві державні адміністрації, система правосуддя, механізми здійснення правосуддя, прокурорський нагляд за додержанням законів, адвокатура, інститут омбудсмена. Крім національних форм захисту прав існують і міжнародні. Громадянин може звернутися до Комітету з прав людини, Комітету проти катувань, Європейського суду з прав людини і Комітету зі свободи асоціацій Міжнародної організації праці.

Рекомендовано розгляд приєднання України до міжнародної системи захисту прав людини та впровадження рекомендацій міжнародних інституцій щодо забезпечення належного захисту дотримання прав людини та громадянина, а також використання даних моніторингу Ради Європи щодо виконання Україною Конвенції з захисту прав та свобод громадян; моніторингу Європейської комісії проти расизму та нетерпимості (The European Commission against Racism and Intolerance (ECRI); моніторингу Європейського комітету із запобігання тортурам і нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (The European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, CPT). Рекомендовано розглянути зміст Меморандуму про наслідки війни в Україні для прав людини (Страсбург, 8 липня 2022 CommDH(2022)18, Комісії з прав людини при Раді Європи).

ТЕМА 9. ПРАВА ЛЮДИНИ І НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА

Практичне заняття (2 години)

1. Національна безпека як конституційно-правова категорія. Складові системи національної безпеки.

2. Конституційні гарантії забезпечення національної безпеки. Законодавче забезпечення національної безпеки.
3. Права меншини та права людини: проблеми співвідношення понять та державні гарантії реалізації. Діяльність органів національної безпеки щодо недопущення дискримінації та порушення прав людини та прав меншин.
4. Система державних органів щодо забезпечення національної безпеки та гарантій реалізації прав та свобод людини та громадянина.
5. Правозастосування та обмеження в правах в умовах воєнного стану чи надзвичайних ситуацій.

Завдання для самостійної роботи

- ознайомитися зі змістом Стратегії національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни»;
- проаналізувати суттєве значення поняття «загрози» конституційним правам і свободам людини і громадянина;
- проаналізувати доцільність правозастосування та обмеження в правах в умовах воєнного стану чи надзвичайних ситуацій.

Теми доповідей, рефератів, презентацій

- Інструменти реалізації Стратегії національної безпеки України в контексті надання гарантій розвитку прав та свобод людини та громадянина (*на вибір аналіз*: Стратегія людського розвитку; Стратегія воєнної безпеки України; Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України; Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України; Стратегія економічної безпеки; Стратегія енергетичної безпеки; Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату; Стратегія біобезпеки та біологічного захисту; Стратегія інформаційної безпеки; Стратегія кібербезпеки України; Стратегія зовнішньополітичної діяльності; Стратегія забезпечення державної безпеки; Стратегія інтегрованого управління кордонами; Стратегія продовольчої безпеки; Національна розвідувальна програма).
- Воєнні злочини проти прав людини.

- Право на свободу віросповідання та національна безпека.
- Права людини та права націй в епоху сучасної взаємодії культур.
- Конституційна демократія в умовах війни.
- Правовий режим та права людини в період воєнного стану.
- Легітимність конституційного ладу та права людини.

Методичні рекомендації

Показником політичної стабільності суспільства й держави виступає рівень реальної захищеності соціально-економічних, цивільних і політичних прав і свобод особистості. Визнання і закріплення на конституційному рівні основних прав, свобод людини і громадянина, постійне розширення їх обсягу та чіткості формулювання їх змісту, гарантій їх реалізації також поряд з проблемою забезпечення безпеки є однією з найактуальніших і пріоритетних проблем цивілізації. Саме тому права людини є тим нормативним і інституційним контекстом, у якому здійснюється концептуалізація і практичне забезпечення національної безпеки. Більше того, проблеми безпеки і прав людини корелюють як у теоретичному плані, так і в плані проявів у суспільно-політичному житті. Так, наприклад, відомий західний дослідник В. Бурк-Вайт сформулював три цілком обґрунтовані гіпотези зв'язку ступеня порушень прав людини з проявами міждержавної агресії, а саме: 1) держави, які систематично порушують права і свободи своїх громадян, швидше за все, братимуть участь у міжнародній агресії; 2) держави, в яких права і свободи людини і громадянина захищені посередньо або добре, навряд чи будуть брати участь у міжнародній агресії; 3) держави, в яких поважають права і свободи людини і громадянина, можуть брати участь у міжнародній інтервенції виключно на підставі норм міжнародного права та з метою захисту прав і свобод громадян від порушень з боку власної держави.

Отже, права і свободи людини виступають одним з найважливіших орієнтирів розвитку концепції національної безпеки. У ході наукових дискусій з питань безпеки прийнято сучасне широке і комплексне розуміння національної безпеки, що складається з трьох елементів – безпеки особистості, суспільства і держави. Забезпечення безпеки, тобто створення сукупності таких соціально-економічних, політичних, правових та інших умов життєдіяльності, в яких особистість відчувала б себе повністю соціально захищеною, є однією з найважливіших умов існування і розвитку особистості. Стан безпеки

особистості – це найважливіший критерій демократичності й цивілізованості сучасного суспільства. Йдеться про прийнятний для особистості соціум, де створені нормально діючі механізми соціального захисту її інтересів, прав і свобод. Однак реальність насильства й загострення різного роду небезпек і загроз руйнує надії людей на благополучне, безпечне та гідне життя. Здійснюване останнім часом насильство в усіх його проявах стосовно України свідчить про те, що проблема забезпечення безпеки особистості є однією з ключових філософських проблем і повинна лягти в основу вітчизняної політики сталого розвитку.

14 вересня 2020 р. набув сили Указ Президента про затвердження рішення РНБіО «Про стратегію Національної безпеки України», назва якої «Безпека людини – безпека країни». В розділі пріоритети національних інтересів України та забезпечення національної безпеки, цілі та основні напрями державної політики у сфері національної безпеки, вказано, що «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека – найвища соціальна цінність в Україні. Реалізація цієї норми Конституції України – головна ціль державної політики національної безпеки».

Важливо також зазначити, що згідно з Конституцією України в інтересах національної безпеки допускається обмеження таких конституційних прав і свобод людини і громадянина: право на особисте та сімейне життя (ст. 32); право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір (ст. 34); право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації (ст. 36); право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації (ст. 36); право на страйк (ст. 44). Так, в умовах воєнного стану в Україні, введеного Указом Президента № 64/2022 від 24 лютого 2022 року, на підставі пропозиції РНБіО, відповідно до п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України, Закону «Про правовий режим воєнного стану» було передбачено, що «тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені ст. 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені Законом «Про

правовий режим воєнного стану». Щодо обмежень здійснення політичної діяльності, то за Законом «Про правовий режим воєнного стану» це, зокрема: «заборона проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів» (п. 8 ст. 8); «порушення питання про заборону діяльності політичних партій, громадських об'єднань, якщо вона спрямована на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, тощо» (п. 9 ст. 8); «регулювання роботи постачальників електронних комунікаційних мереж та/або послуг, поліграфічних підприємств, видавництв, телерадіоорганізацій, телерадіоцентрів та інших підприємств, установ, організацій і закладів культури та засобів масової інформації,... в т. ч. заборона роботи приймально-передавальних радіостанцій особистого і колективного користування та передачу інформації через комп'ютерні мережі» (п. 11 ст. 8); «заборона зміна Конституції; зміни Конституції Автономної Республіки Крим; проведення виборів Президента, а також виборів до Верховної Ради України, Верховної Ради АРК і органів місцевого самоврядування; проведення всеукраїнських та місцевих референдумів; проведення страйків, масових зібрань та акцій» (ст. 19). В той же час п. 2. ст. 20 Закону передбачає, що «в умовах воєнного стану не можуть бути обмежені права і свободи людини і громадянина, передбачені ч. 2 ст. 64 Конституції України».

Обов'язковою умовою обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина є те, що воно може відбуватися лише на підставі та у випадках, визначених у законі, і, як правило, за рішенням суду. У національному законодавстві закріплено процесуальний порядок здійснення такого обмеження. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи залежно від фактичних обставин уповноважені самостійно або через звернення до суду обирати способи забезпечення національної безпеки. Водночас, як справедливо зазначає Ю. Ірха, відсутність належного контролю за їхньою діяльністю та недосконалість процедури притягнення винних осіб до юридичної відповідальності можуть призвести до надмірного обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та пов'язаних із цим тяжких наслідків.

ТЕМА 10. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ДІТЕЙ ТА ЖІНОК

Практичне заняття (2 години)

1. Історія розвитку та становлення прав дитини, світовий досвід.
2. Міжнародні стандарти захисту прав дитини. Правова основа міжнародного захисту прав дитини.
3. Діяльність органів, що забезпечують захист прав дитини (комітет з прав дитини, ЮНІСЕФ, Ювенальна юстиція).
4. Поняття та класифікація прав дитини.
5. Рухи за права жінок. Проблеми гендерної рівності, боротьба проти гендерного насильства.
6. Особливості розвитку прав жінок: репродуктивні права, виборчі права.
7. Діяльність Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок. Правова основа міжнародного захисту прав жінок.

Завдання для самостійної роботи

- проаналізуйте типи порушень прав дітей та жінок;
- проаналізуйте розвиток форм боротьби за права дітей та жінок;
- проаналізуйте юридичні інструменти захисту прав жінок в контексті забезпечення гендерної рівності в Україні;

Теми доповідей, рефератів, презентацій

- Еволюція міжнародного захисту прав дитини («Декларація» Вентцеля, Перша декларація прав дитини (1924), П'ята Асамблея Ліги Націй. Декларація прав дитини (1959), Конвенція про права дитини (1989).
- Значення та напрям діяльності Ліги захисту дітей Америки (The Child Welfare League of America, CWLA).
- Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства: зміст та значення.
- Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми.
- Декларація ООН про захист жінок і дітей при надзвичайних обставинах та під час збройних конфліктів (ООН, 1974): зміст та значення.

- Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (ООН, 1979) та Декларація про усунення насильства проти жінок (ООН, 1993): зміст та значення.
- Конвенція Ради Європи про запобігання насильству проти жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, або Стамбульська конвенція: особливості процесу ратифікації в Україні.

Методичні рекомендації

Права дитини є складною системою. Це пов'язано насамперед з тим, що вони включають у себе права, які є похідними від прав дорослих (загальні права і свободи особистості) та ювенальні права (які можуть належати тільки дітям). Зараз права дитини виділяються як окремий, самостійний інститут міжнародно-правового регулювання. Захист прав дітей є не тільки одним із основних завдань для більшості країн світу, а й разом з тим є глобальною проблемою сучасності. У вирішенні цього питання зацікавлені практично усі свідомі люди, так як роль молодого покоління для майбутнього суспільства є визначальною. Для того, щоб кожна держава могла повноцінно захищати громадян своєї країни, необхідно повною мірою та ефективно застосовувати міжнародні механізми захисту прав дітей, які являють собою частину міжнародних механізмів захисту прав людини. Це система правових та пов'язаних з ними організаційних засобів, які використовуються в рамках договірної та позадоговірної (інституційної та програмної) співробітництва держав з метою захисту прав дітей. Усі міжнародно-правові механізми можна розділити на правотворчі та правореалізаційні.

До правотворчих міжнародно-правових механізмів слід віднести декларації, конвенції та інші міжнародно-правові документи, які регулюють права дітей. Слід звернути увагу на вклад Костянтина Вентцеля, пропагандиста теорії вільного виховання, філософа, який запропонував ще в 1917 році Декларацію прав дитини, одну з перших у світовій практиці. У роботі «Відділення школи від держави та декларація прав дитини» К. Вентцель прокоментував свої погляди на Декларацію прав дитини, сформульовану ним у 18 параграфах. Педагог вважав необхідним прийняття такої декларації та визнання її

у всьому світі. Він був щиро впевнений у тому, що у декларації зацікавлені не лише всі народи, всі національності, які розуміють свої справжні інтереси, але й «все людство, тому що тільки загальне, найбільш повне та широке проведення в життя декларації прав дитини дасть можливість людству в його цілому складі досягти відродження та повного оновлення всіх сторін і особистого та суспільного життя ...». На жаль, міжнародна спільнота в той період часу не помітила і не прийняла запропоновані К. Н. Вентцелем ініціативи у сфері дотримання прав дітей. Першу декларацію прав дитини було прийнято лише 26 листопада 1924 року П'ятою Асамблеєю Ліги Націй у Женеві. Приблизно в той самий час виникла Ліга захисту дітей Америки (The Child Welfare League of America, CWLA), яка існувала в 1919–1977 рр.

Після утворення ООН основи захисту прав дітей були зафіксовані в Загальній декларації прав людини, прийнятій Генеральною асамблеєю ООН у 1948 році. Результатом Декларації стало підписання пактів прав людини, в яких гарантуються рівні права всім дітям і забезпечення їх основних соціальних потреб. Наступним актом Генеральної асамблеї щодо становища дитини в суспільстві є Декларація прав дитини 1959 р., яка складається із десяти принципів. До прав, які гарантуються в Конвенції, належать: недискримінація за будь-яким критерієм, право на життя, на соціальний захист, на надання можливостей та умов для фізичного, розумового, морального та духовного розвитку, а в факультативних Протоколах Конвенції регулюються питання щодо торгівлі дітьми, дитячої порнографії, вербовки, використання дітей та їх участі в бойових діях. Європейська соціальна хартія 1961 р. містить низку положень, що безпосередньо стосуються захисту прав дітей.

Зокрема, це ст. 7, що регламентує правила прийому неповнолітніх на роботу; ст. 17, що передбачає створення спеціальних органів моніторингу за станом реалізації економічних прав тощо. Інші права, які відносяться до політичних, економічних, соціальних, культурних прав дітей до вісімнадцяти років, визнає Конвенція ООН про права дитини 1989 року. Вона складається із універсальних правових норм, які в однаковій мірі регулюють всі права дитини. Конвенція не визнає

ніякої ієрархії у правах дитини: жодне з прав не може бути відокремлене від інших. Зазначається, що людство зобов'язане дати дітям усе найкраще, надійно забезпечити дитинство, яке гарантує в майбутньому розвиток повнолітніх громадян, дана конвенція ратифікована у 189 країнах світу. Конвенція про контакт з дітьми 2003 року фактично врегульовує питання здійснення права дитини на спілкування з одним із батьків, який проживає окремо, та особами, які не є її батьками, визначає запобіжні заходи та гарантії, що повинні вживатися стосовно контакту. З метою запобігання сексуальній експлуатації та сексуальному насильству стосовно дітей і боротьби із цими явищами була прийнята Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації 2007 року.

Розглядаючи правореалізаційні механізми захисту прав дітей, слід зазначити, що серед них виділяють дві основні групи: конвенційні, судові і квазісудові. Конвенційні – це ті, які мають переважно політико-правовий характер та утворюються на підставі міжнародних договорів для контролю виконання державами-учасницями своїх зобов'язань за відповідною конвенцією. Так, ст. 44 Конвенції ООН про права дитини 1989 р. передбачає, що усі країни, які ратифікували Конвенцію, повинні один раз в чотири роки давати звіт про те, як впроваджується Конвенція, які труднощі виникають, чи є фактори, які унеможливають повноцінне забезпечення прав дитини. Для збирання таких доповідей спеціально утворено у 1991 році новий орган – Комітет ООН з прав дитини. До судових міжнародно-правових механізмів захисту прав дітей належать на універсальному рівні Міжнародний Суд ООН та Міжнародний Кримінальний суд, на регіональному – Європейський Суд з прав людини та Міжамериканський Суд з прав людини. До квазісудових належать Європейська комісія з прав людини, Комітет Міністрів Ради Європи. Не можна залишити без уваги впливову міжнародну організацію – ЮНІСЕФ (Дитячого фонду ООН).

Для детального ознайомлення з темою рекомендовано також ознайомлення зі змістом Законів України: «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей», «Про забезпечення

організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про охорону дитинства».

Рівність є фундаментальним принципом демократичного суспільства, яке прагне соціальної справедливості й поваги до прав людини. Під впливом ряду факторів, в усьому світі жінки й досі стикаються з дискримінацією практично в усіх сферах життя. Захист прав жінок й протидія гендерній дискримінації залишаються актуальними завданнями для сучасної України. Визнаними проблемами є: низька представленість жінок у владі, розрив в оплаті праці чоловіків і жінок за статистичними даними становить більше 20 %, наявна гендерна сегрегація професійної зайнятості, поширеними є випадки сексизму в рекламі, образливих, таких, що базуються на патріархальній моделі суспільства, висловлювань щодо жінок від публічних осіб, у тому числі представників державної влади; традиційним залишається покладення переважно на жінок турботи про дітей та інших членів родини, які потребують сторонньої допомоги, виконання домашньої роботи. Ці та інші проблеми відображаються на рейтингах України у світових індексах гендерної рівності й прав людини.

Україна активно впроваджує реформи, однак при цьому відсутня усталена практика їх оцінки з точки зору потенційного впливу на жінок і чоловіків, залишається значною прогалиною питання ведення гендерно дисагредованої статистики, яка б забезпечувала можливість належного аналізу якості й прогнозування. Наявні групи, які, зазвичай, через різні соціальні фактори усуваються від участі в процесі прийняття рішень щодо ситуації, в якій вони перебувають. Йдеться в першу чергу про жінок за межею бідності, жінок з інвалідністю, сільських жінок, молодих жінок, жінок похилого віку, жінок з етнічних меншин, ЛБТК, жінок, які живуть з ВІЛ, і внутрішньо переміщених жінок.

Україна, ратифікувавши базові міжнародні договори у сфері прав людини (зокрема, жінок: Декларацію ООН про захист жінок і дітей при надзвичайних обставинах та під час збройних конфліктів (ООН, 1974), Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (ООН,

1979), Декларацію про усунення насильства проти жінок (ООН, 1993), й маючи таке законодавство, що в цілому відповідає універсальним стандартам забезпечення рівності за ознакою статі, продовжує боротися з укоріненими в суспільстві стереотипами щодо соціальних ролей жінок і чоловіків. Комітет ООН з ліквідації всіх форм дискримінації за ознакою статі у Заключних зауваженнях за результатами розгляду Восьмої періодичної доповіді України щодо виконання CEDAW (2017 р.) вказує на необхідність підвищення обізнаності суспільства з питань гендерної рівності і недискримінації, підкреслюючи недостатній рівень розуміння суті гендерної рівності та викликів у забезпеченні прав жінок.

Для детального розгляду теми рекомендовано опрацювати дані стосовно розвитку сучасних рухів за права жінок, а також літературу з проблем гендерної рівності та гендерного насильства. Окремо слід розглянути проблеми 1) розвитку репродуктивних прав жінок (заборони примусової стерилізації та примусового переривання вагітності); 2) жіночого виборчого права; 3) захисту прав соціально-економічних прав жінок. Рекомендовано проаналізувати діяльність Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок.

Важливе значення має опрацювання тексту Конвенції Ради Європи про запобігання насильству проти жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, або Стамбульської Конвенції, звернути увагу на особливості процесу ратифікації її в Україні (Закон України про ратифікацію підписано В. Зеленським 22 липня 2022 р.).

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Уявлення про свободи та права в давньогрецькій та в давньоримській філософії.
2. Розвиток ідеї прав людини в епоху феодалізму.
3. Епоха Відродження та її значення для формування гуманістичних ідей про гідність та прав людини (XIV–XV ст.).
4. Розвиток ідеї гідності особистості в період буржуазних революцій (XVI –XVII ст.).
5. Боротьба за права людини в епоху Просвітництва.
6. Буржуазні революції та законодавче визнання та закріплення прав людини.
7. Проблема гідності та прав людини в філософсько-правових, етичних та політичних теоріях кінця XVIII – початку XIX століття.
8. Концепції демократичних прав та свобод в працях представників буржуазного лібералізму
9. Становлення першого покоління прав людини: значення французької Декларації прав людини та громадянина 1789 року.
10. Правозахисний рух та розвиток прав людини та громадянина в XIX – початку XX ст.: законодавство та суспільно-політична практика.
11. Особливості розитку ідеї прав людини в працях теоретиків політичної думки XIX – початку XX ст.
12. Ліга Націй та міжнародні угоди в сфері захисту прав людини.
13. Принцип універсалізму в розвитку доктрини прав людини та громадянина в другій половині XX століття. ООН. Статут ООН про затвердження віри в права людини.
14. Загальна Декларація прав людини: історія прийняття, зміст та історичне значення.
15. Формування другого покоління прав людини. Перший етап інтернаціоналізації прав людини. Визнання прав людини та розвиток гарантій прав громадянина в післявоєнних конституціях та законодавстві держав світу.

16. Розвиток правозахисного руху після Другої Світової війни та його результати.
17. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права: юридична сила та значення. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права.: юридична сила та роль. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. Зміст, юридична сила та роль.
18. Формування третього покоління прав людини.
19. Гельсінський процес. Підсумковий Документ зустрічі 1975 року. Підсумковий документ Віденської зустрічі держав-учасниць Ради з безпеки та співробітництва в Європі 1989 р. та його значення.
20. Права людини в контексті змін у міжнародній політиці XX-го та XXI-го століть. Процес глобалізації та значення толерантності в ньому. Декларація принципів толерантності.
21. Нетерпимість та форми її прояву. Антидефамаційне законодавство.
22. Четверте покоління прав людини: особливості правового регулювання: проблеми та перспективи розвитку в сфері охорони здоров'я.
23. Класичні типи «праворозуміння» та нові теорії права.
24. Критерії обмеження прав людини. Практики гуманітарних інтервенцій.
25. Спеціалізовані органи ООН в сфері захисту прав людини.
26. Комісія ООН з прав людини та Рада з прав людини ООН.
27. Верховний комісар ООН з прав людини (1946-2006) та Голова Ради з прав людини (з 2006): координаційна діяльність в галузі захисту прав людини.
28. Моніторинг ООН в галузі прав людини.
29. Процедури подання та розгляду скарг в Раді з прав людини.
30. Міжнародний Кримінальний Суд: особливості діяльності та значення. Римський Статут.
31. Міжнародні профільні організації з захисту прав людини.
32. Регіональні механізми гарантій та захисту прав людини.

33. Міжамериканська система захисту прав людини. Американська конвенція про права людини. Зміст, юридична сила та роль.
34. Система захисту прав людини в африканських країнах. Африканська Хартія прав людини та народів. Зміст, юридична сила та роль.
35. Система захисту прав людини в ісламських країнах. Арабська Хартія прав людини. Зміст, юридична сила та роль
36. Система захисту прав людини в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні.
37. Організація з безпеки і співробітництва в Європі: діяльність з захисту прав людини.
38. Рада Європи та її спеціалізовані інститути з захисту прав людини.
39. Європейська Рада та Європарламент як суб'єкти забезпечення захисту прав людини.
40. Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод в судах європейських держав та перспективи її застосування в Україні.
41. Хартія ЄС про основні права.
42. Європейський суд з прав людини та суд ЄС як механізми захисту прав людини. Компетенція судів, регламенти. Критерії прийнятності скарг. Процедура їх розгляду.
43. Порядок звернення громадян України до Європейського суду з прав людини.
44. Уповноважений з прав людини Ради Європи: функції, форми діяльності, значення.
45. Національні механізми захисту прав людини
46. Конституційно-правові гарантії та механізми захисту прав, свобод і законних інтересів громадян в Україні.
47. Реалізація міжнародних стандартів на національному рівні. Входження України до міжнародної системи захисту прав людини: проблематика сьогодення.
48. Система органів державної влади та управління в сфері захисту прав людини та громадянина в Україні.

49. Моніторинги спеціалізованих європейських інститутів щодо стану захисту прав людини в Україні.
50. Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни»: напрями, завдання і інструменти реалізації. Поняття «загрози» конституційним правам і свободам людини і громадянина.
51. Права меншини та права людини: проблеми співвідношення понять та державні гарантії реалізації.
52. Система державних органів щодо забезпечення національної безпеки та гарантій реалізації прав та свобод людини та громадянина.
53. Правозастосування та обмеження в правах в умовах воєнного стану чи надзвичайних ситуацій.
54. Історія розвитку та становлення прав дитини, світовий досвід. Правова основа міжнародного захисту прав дитини.
55. Діяльність органів, що забезпечують захист прав дитини (Комітет з прав дитини, ЮНІСЕФ, Ювенальна юстиція).
56. Поняття та класифікація прав дитини.
57. Рухи за права жінок. Особливості розвитку прав жінок.
58. Діяльність Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок. Правова основа міжнародного захисту прав жінок.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

ОСНОВНА

- Бабін Б. В. Права людини та громадянське суспільство : навч. посібн. для студ. вищих навч. закладів. Одеса : Фенікс, 2014. 320 с.
- Вовк В. М. Бівалентність римської правової реальності : навч. посіб. Полтава, 2011. 348 с.
- Гончаренко О. Міжнародне приватне право: посіб. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. 392 с.
- Грищук О. В. Формування та розвиток ідеї гуманізму в праві. Х.: 2013. 288 с.
- Грищук О.В. Філософія конституційних цінностей: монографія. Київ: ВАІТЕ, 2019. 416 с.
- Дворкін Р. Серйозний погляд на права / пер. з англ. Київ: Основи, 2010. 519 с.
- Дудаш Т. Практика Європейського суду з прав людини: навч. посіб. К.: Алерта, 2013. 368 с.
- Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. К.: Ваіте, 2016. 392 с
- Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2021. 568 с.
- Зубарева А. Є. Міжнародно-правовий статус Комітету ООН з прав людини: дис. ... к.ю.н.: 12.00.11. Одеса, 2015. 211 с.
- Караман І. В., Козіна В. В. Європейський суд з прав людини, Європейська конвенція з прав людини та індивідуальні заяви: перше знайомство. К.: ВАІТЕ, 2015. 136 с.
- Мінгазутдінов І. Гельсінкський процес. Політична енциклопедія. Ред.: Ю. Левенець, Ю. Шаповал. К.: Парлам. Вид-во, 2011. 131 с.
- Савчин М. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму : монографія. Ужгород: РІК-У, 2018. 440 с.
- Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручн. К. : Алерта; ЦУЛ. 2011. 520 с.
- Трофанчук Г. І. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і допов. К: Юрінком Інтер, 2013. 448 с.
- Ткаченко Є. В. Правовий захист прав етнічних та мовних меншин. Навчальний посібник Підготовлено в рамках реалізації і за

підтримки Програми Європейського Союзу. К.: ФОП Голембовська О. 2018. 315 с.

Четверте покоління прав людини: особливості правового регулювання, проблеми та перспективи розвитку в сфері охорони здоров'я: монографія / за заг. ред.: д.ю.н., проф. С. Б. Булеци; д.ю.н., доц. М. В. Менджул. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2020. 444 с.

Шуміло І. А. Міжнародна система захисту прав людини: навчальний посібник. Київ: ФОП Голембовська О.О. 2018. 168 с.

ДОКУМЕНТИ ТА ПРАВОВІ АКТИ

Декларації ООН. URL: Декларации ООН. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/decltheme.shtml

Расизм, расова дискримінація, ксенофобія / Декларації ООН. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/decl_discrimination.shtml

Повний перелік Конвенцій Ради Європи щодо захисту прав людини (англ. мовою). [Complete list of the Council of Europe's treaties] URL: <https://www.coe.int/web/conventions/full-list>

Американська конвенція з прав людини URL: www.hrcr.org/docs/American_Convention/oashr.html

Висновки ЄКПН щодо впровадження рекомендацій: Україна 2020. URL: <https://rm.coe.int/ecri-conclusions-on-the-implementation-of-the-recommendations-in-respe/16809e8277>

Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії чи переконань URL: www2.ohchr.org/English/law/religion.htm

Договори Ліги Націй. URL: <http://www.worldlii.org/int/other/LNTSer/>

Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 листопада 2018 року – 15 лютого 2019 р. Управління Верх. комісара ООН з прав людини. 40 с. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraine16Nov2018-15Feb2019_Ukrainian.pdf.

Європейська Комісія з боротьби з расизмом і нетерпимістю. Загальнополітична рекомендація № 3: Боротьба з расизмом і нетерпимістю (1998, Страсбург). URL: <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-3-on-combating-racism-and-intole/16808b5a4b>

Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/005.htm>

Запобігання та боротьба з сексизмом Рекомендація СМ / Rec (2019). Комітет міністрів Ради Європи. 2019. 34 с.

- Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (CETS N 201, 2007 рік). Чинна в Україні з 2012 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/MU07203?ed=2007_10_25
- Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16.05.2005. Ратифікація в Україні 21.09.2010. Чинна з 01.03.2011. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/MU05384?ed=2005_05_16
- Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. URL: www2.ohchr.org/English/law/ccpr.htm
- Меморандум про наслідки війни в Україні для прав людини (Страсбург, 8 липня 2022 CommDH(2022)18, Комісія з прав людини при Раді Європи). URL: <https://rm.coe.int/memorandum-on-the-human-rights-consequences-of-the-war-in-ukraine/1680a72bd4>
- Національна Стратегія України в сфері прав людини : Указ Президента № 119/2021. URL: <https://minjust.gov.ua/m/natsionalna-strategiya-u-sferi-prav-lyudini-6757>
- Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 року. Відомості ВРУ. 1993. № 4. Ст. 19. 1166/2020
- План дій щодо реалізації Національної Стратегії України в сфері прав людини на 2021–2023 рр. : Розпорядження Уряду № 756-р від 24 березня 2021 р.
- Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. Дата оновлення: 02.12.2012. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/3477-15>
- Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України. URL: <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php>
- Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 8 вересня 2005 № 2866-IV. Відомості ВРУ. 2005. N 52. ст.561.
- Про заборону репродуктивного клонування людини: Закон України від 14 грудня 2004 року. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 5. Ст. 111.
- Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 7 грудня 2017 № 2229-VIII. Офіційний вісник України. 2018, № 5, ст.35.

- Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 6 вересня 2012 № 5207-VI. Офіційний вісник України. 2013, № 32, ст.412.
- Про затвердження порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні : наказ МОЗ України № 787 від 09.09.2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13>
- Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 №393/96-ВР. Дата оновлення: URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80>
- Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей: Закон. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2623-iv-2765>
- Про охорону дитинства: Закон України. URL: https://kodeksy.com.ua/pro_ohoronu_ditinstva.htm
- Про правовий режим воєнного стану: Закон України № 389-VIII від 12.05.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
- Про протидію торгівлі людьми: Закон України 20 вересня 2011 №3739-VI. Офіційний вісник України, 2012, № 19-20, ст.173.
- Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині : Закон України від 16 липня 1999 року № 1007-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 41. Ст. 377.
- Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР. Дата оновлення: 04.11.2018. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80>
- Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин URL:<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/157.htm>
- Рамкове рішення Європейського Союзу (28 листопада 2008 року) «Про боротьбу з окремими формами та проявами расизму та ксенофобії засобами кримінального права» URL: <http://register.consilium.europa.eu/pdf>
- Резолюція (97)10 Комітету міністрів Ради Європи «Правила здійснення нагляду відповідно до статей 24-26 Рамкової конвенції про захист національних меншин, ухвалені Комітетом міністрів»: Резолюція Комітету Міністрів Ради Європи від 17.09.1997 № R(97)10. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/994_671
- Резолюція №1988 Парламентської Асамблеї Ради Європи «Останні події в Україні: загрози функціонуванню демократичних інститутів», 2014. URL: <http://semantic-pace.net/tools/pdf.aspx?doc=>
- Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ та координатор проектів ОБСЄ в Україні наголошують на зв'язку між безпекою жінок та їх

політичною участю URL: <https://www.osce.org/special-monitoring-mission-to-ukraine/403709>

Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни»: Указ Президента України від 14 вересня 2020 року №392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020>

Управління ООН з прав людини презентує нову доповідь щодо України 24 червня 2022 р. URL: <https://ukraine.un.org/uk/187514-upravlinnya-oon-z-prav-lyudyny-prezentuye-novu-dopovid-shchodo-ukrayiny>

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

Антонович М. Міжнародна система захисту прав людини: кризь призму України. Національний університет «Києво-Могилянська академія» URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/149240005.pdf>

Бабич І. Г. Принцип справедливості – характеристика у римському приватному праві. *Часопис цивілістики*. 2017. Вип. 25. С. 6–10.

Барабаш О. Четверте покоління прав людини. 2016. URL: http://science2016.lp.edu.ua/sites/default/files/Full_text_of_%20papers/vnulpurn_2016_837_36.pdf

Бисага Ю. М., Палінчак М. М., Белов Д.М., Данканич М. М. Основні права людини. Ужгород. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/5101/1/%d0%9e%d1%81%d0%bd%d0%be%d0%b2%d0%bd%20%d0%bf%d1%80%d0%b0%d0%b2%d0%b0.pdf>

Богачова Л. Юридичні гарантії прав людини і громадянина в європейському та національному праві. *Держ. будівництво та місцеве самоврядування*. 2011. № 22. С. 56–70.

Болдіжар С. Еволюція четвертого покоління прав людини у сфері охорони здоров'я. *Административное право и процесс*. 2020. № 6. С. 110–117.

Братасюк М. Філософія захисту прав людини з позицій сучасного правового мислення. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. №1. С. 14–20.

Братасюк М. Філософія захисту прав людини з позицій сучасного правового мислення. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 1. С. 14–20.

Бурма С. Дружнє врегулювання в практиці органів міжамериканської системи захисту прав людини. *Вісник Півд. Регіон. центру Нац. академії правових наук*. 2015. № 3. С. 168–175.

- Водянніков О. Генеалогія поняття людської гідності у конституційному праві. *Право України*. 2018. №9. С. 41-56.
- Гончарова Ю. А. Роль та місце принципу гендерної рівності в сучасному міжнародному праві: дис. канд. юр. наук. Київ, 2017. 200 с.
- Горн Н. Права людини: філософське обґрунтування та юридичний вимір. *Філософія права і теорія права*. 2013. №2. С.13–32.
- Грищенко О. Проблема клонування: суспільний та правовий аспект. *Юридичний журнал*. URL: <http://www.justinian.com.ua/artide.php?id=1976>.
- Грищук О. В. Філософія людської гідності у праві. *Право України*. 2018. №9. С. 14–29.
- Деркач А. Нормативні механізми захисту прав і свобод людини в європейських країнах та конституційна юстиція. *Підприємництво, Господарство і право*. 2019 № 7.
- Дутко А. О., Заболотна М. Р. Репродуктивні права фізичної особи: сутність, поняття та класифікація. *Науковий вісник Львів. держ. ун-ту внутр. справ*. 2016. № 3. С. 82–90.
- Законодавство у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті. Практичний посібник. ОБСЄ. Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ (БДПІЛ) URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/1/4/180131.pdf>
- Злочини на ґрунті ненависті: попередження та реагування. Інформаційно-довідковий посібник для громадських організацій у регіоні ОБСЄ. 2015. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/e/3/180336.pdf>
- Коваленко Г. В. Філософсько-правова концепція «Імперії права» Роналда Дворкіна. *Вісник Національного університету внутрішніх справ : зб. наук. пр.* – Х. : Вид-во Харківського нац. у-ту внутр. справ, 2013. № 2 (61). С. 39–47.
- Петельнікова Н. М. Міжнародні механізми захисту прав та законних інтересів засуджених та ув'язнених. *Публічне правою* 2019. № 4 (36). С. 38–56.
- Пуховська А. Еволюція розуміння прав людини в контексті юридичного позитивізму. *Науковий вісник Ужгород. Нац. Ун-ту*. 2013. Вип. 23. Ч. I. Т. 1. С. 86–91.
- Толкачова І. А., Полінська Д. О. Європейський механізм захисту конституційних прав і свобод людини в контексті діяльності ОБСЄ. *Юридичний вісник*. 2016. №4 (41). С. 92–96.

- Трубников В. М. Історія формування прав і свобод людини і громадянина. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2011. Вип. 10. С. 292–296.
- Загоруй І. С. Поняття «права людини»: теоретико-правові підходи до розуміння прав людини. *Вісник Луган. Держ. Ун-ету внутр. справ*. 2016. №2. С. 66–82. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2016_2_10.
- Жижек С. Непристойність прав людини: насильство як симптом. URL: <https://web.archive.org/web/20090924012902/http://www.provid.org/2009/07/30/nepzystoynist-prav-lyudyny-nasylstvo-yak-symptom-slavoy-zhyzhek>
- Турянський Ю. Становлення та розвиток прав людини в античні часи. *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. Серія: Юр. науки. 2019. Вип. 23. С. 39–44.
- Харатян Т. Право людини на життя та суміжні з ним права в системі прав людини. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 4. С. 66–69.
- Христокін Г. В. Сучасні підходи до обґрунтування ідеї прав людини. *Право і держава в умовах глобалізації та регіоналізації* : Міжнар. наук. конф. Ірпінь : НУДПСУ, 2011. С. 13–18.
- Христокін Г. Ідея прав людини: пошук нових підходів обґрунтування в добу глобальних трансформацій. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2021. Т. 21 (1). С. 92–98.

ЕЛЕКТРОННІ ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

- ZMINA. Медіа ресурс Центру прав людини URL: <https://zmina.info/>
- Еволюція прав людини. Обіцянки-цяцянки. Посібник з освіти в області прав людини. *Рада Європи*. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/the-evolution-of-human-rights>
- Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. Комітет проти тортур Ради Європи опублікував доповідь щодо України 29 квітня 2014 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/247255496>
- Комітет з ліквідації расової дискримінації (КЛРД). URL: www2.ohchr.org/English/bodies/cerd
- Міжнародна асоціація із захисту свободи слова (IFEX). <https://ifex.org/>
- ОБСЄ. Права человека. URL: <https://www.osce.org/ru/human-rights>
- Перше Покоління. *Людина та Держава*. URL: https://edera.gitbook.io/law/osnovy_koncepcii_prav_liudyny/pokolinnia_prav_liudyny/pershe_pokolinnia

Повернення до Лаутерпахта. (Загальна Декларація прав людини).
Українське право. Відео. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=>

Права людини. Харківська правозахисна група. Онлайн бібліотека.
URL: <http://library.khpg.org/>

Репортери без кордонів. URL: <https://rsf.org/en>

Ресурсний центр ГУРТ. URL: <https://gurt.org.ua/articles/>

Соціальна мережа активістів правозахисного руху. Довідник українських організацій, які діють на захист прав людини та громадських інтересів. URL: <http://hr-activists.net/organizations>

Співробітництво України з Радою Європи. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/yevropejska-integraciya/spivrobitnictvo-z>

Українська Гельсінська Спілка. Міжнародні механізми захисту прав людини URL: <https://web.archive.org/web>

ФОРМИ КОНТРОЛЮ ТА МЕТОДИ ОЦІНЮВАННЯ (у т. ч. критерії оцінювання результатів навчання)

При вивченні дисципліни застосовуються методи навчання: словесний, наочний, практичний, які передбачають читання лекції, опрацювання нормативних актів, робота з навчальною та спеціальною літературою, індивідуальні консультації. Засоби діагностики якості вищої освіти включають в себе поточний, періодичний та підсумковий контроль.

Формами організації **поточного контролю** є:

- усний контроль: індивідуальне і фронтальне опитування, бесіда, захист рефератів, доповідь, оцінювання доповідей;
- контроль виконання самостійної роботи та індивідуальних завдань;
- тестовий контроль проведення тестування студентів.

Програмою передбачено проведення періодичного контролю: тематичні колоквиуми.

Програмою передбачено проведення підсумкової модульної контрольної роботи: модульний тестовий контроль за допомогою Google-form.

Підсумковий контроль: залік.

Оцінювання знань здобувачів повинно сприяти реалізації завдань: 1) підвищенню мотивації здобувачів до навчання впродовж семестру, переорієнтації їх цілей з отримання позитивної оцінки на формування знань, умінь та навичок; 2) відповідності переліку, формам та змісту контрольних заходів вимогам Європейської кредитно-трансферно накопичувальної системи (ЄКТС); 3) відкритості контролю, яка базується на ознайомленні здобувачів на початку вивчення навчальної дисципліни з переліком, формами та змістом контрольних завдань, критеріями та порядком їх оцінювання; 4) подоланню елементів суб'єктивізму при оцінюванні знань, що забезпечується виконанням індивідуальних завдань, застосуванням модульної системи оцінювання, використанням Google-тестування; 5) розширенню можливостей для розкриття здібностей здобувачів, розвитку їх творчого мислення та підвищення ефективності навчального процесу.

Критерії оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти за різними видами роботи

Вид роботи		Кількість балів
Поточний контроль:		
Опитування за питаннями відповідної теми на семінарському занятті, участь здобувачів вищої освіти в обговоренні проблемних питань		від 0 до 5
Виконання рефератів за однією із запропонованих тем, доповідь та демонстрація презентації		від 0 до 5
Періодичний контроль:		
Контрольна робота за змістовими модулями у формі тестування		від 0 до 15
Опитування на занятті, участь здобувачів в обговоренні проблемних питань	0	Здобувач не бере участь у практичному занятті, є лише спостерігачем; ніколи не виступає і не задає питання; дає неправильні відповіді на запитання, показує незадовільне знання понятійного апарату і джерел
	1-3	Здобувач іноді бере участь в практичному занятті; частково виступає і задає питання; допускає помилки під час відповідей на запитання; показує пасивну роботу на практичних заняттях; показує фрагментарні знання понятійного апарату і літературних джерел
	4-5	Здобувач бере активну участь у практичному занятті, в обговоренні проблемних питань, користується додатковою літературою; вміє сформулювати своє ставлення до проблеми; висловлює власні міркування, наводить доцільні приклади; здатний публічно представити матеріал
Виконання рефератів за однією із запропонованих тем; доповідь та демонстрація презентації	0	Не зараховуються реферати (довіді) та презентації, які виконані не самостійно або запозичені з мережі Інтернет
	2	Доповідь та презентація самостійними, але не опрацьована актуальність, теоретичний аналіз дано описово, змістовний матеріал є формальним, висновки не конкретизовані (відсутні), тема не розкрита
	3	Доповідь та презентація виконані самостійно, оформлення відповідає вимогам із незначними порушеннями, опрацьована актуальність теми, теоретичний аналіз містить неточності, але усно здобувач пояснює матеріал впевнено і за допомогою викладача виправляється, змістовний матеріал представлений добре, у висновку сформульовані загальні висновки, тема загалом розкрита із незначними прогалинами
	4	Доповідь та презентація виконані самостійно, опрацьована актуальність теми із зазначенням невирішених раніше

		аспектів, теоретичний аналіз ґрунтовний, здобувач без допомоги викладача пояснює матеріал, самостійні висновки, тема загалом розкрита, інформація у презентації подана із використанням самостійно розроблених схем, містить посилання на джерела
	5	Доповідь та презентація виконані самостійно, актуальність розкрита із зазначенням невирішених раніше аспектів, визначені об'єкт і предмет, гіпотеза, теоретичний аналіз ґрунтовний, здобувач презентує матеріал вільно; у висновку – самостійні ґрунтовні судження, підкріплені доказами, містить посилання на джерела
Контрольна робота за змістовними модулями	0	Відповідь на запитання неправильна
	15	В контрольній роботі за кожним змістовним модулем – по 15 питань Кожна правильна відповідь оцінюється в 1 бал. Всього 15 балів

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою для заліку
90 – 100	A	Зараховано
85 – 89	B	
75 – 84	C	
70 – 74	D	
60 – 69	E	
35 – 59	FX	Не зараховано з можливістю повторного складання
0 – 34	F	Не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

РОЗПОДІЛ БАЛІВ

Поточний та періодичний контроль										Підсумковий контроль	Сума балів	
Змістовний модуль 1					Змістовний модуль 2					Всього	залік	100
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10	90		
2 год	2 год	2 год	4 год	2 год	2 год	4 год	2 год	2 год	2 год			
5	5	5	10	5	5	10	5	5	5			
Контрольна робота №1 (15 балів)					Контрольна робота №2 (15 балів)							

Навчальне видання

ПОЛІТИКА ТА ПРАВА ЛЮДИНИ

Електронні методичні вказівки
до вивчення навчальної дисципліни
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 052 «Політологія»

Електронне практичне видання

Укладач

Узун Юлія Вадимівна

В авторській редакції

Затвердж. авт. 27.03.2023. Шрифт Times New Roman.
Системні вимоги: операційна система сумісна з програмним
забезпеченням для читання файлів формату PDF.
Обсяг 1,3 МБ. Зам. № 2569.

Видавець і виготовлювач
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4215 від 22.11.2011 р.
65082, м. Одеса, вул. Єлісаветинська, 12, Україна
Тел.: (048) 723 28 39, e-mail: druk@onu.edu.ua